

Ovo je knjiga o povijesti pričanja, slušanja i razgovaranja, o verbalnom, ali ne uvijek baš samo verbalnom kontaktiranju među ljudima. O tome što su i kako su ljudi u prošlosti pričali, o načinima međusobnih općenja, kada su vike, tuče i nepristojnosti bile, čini se, češće i običnije ne samo u nižim društvenim slojevima. No, kako pisac kaže, ta knjiga ne može predočiti samu realnost nekadašnjeg pripovijedanja, nego je tek "metapriča o nekim malobrojnim još prisutnim ostacima metapriča". Sudeći po njegovoj knjizi, po množini primjera koje je predstavio čitatelju, ne bi se moglo govoriti o "malobrojnim" ostacima. No, svakako, o dosada nezapaženim. Izvori su mu bili: propovjednički egzempli, kronike, izvješćivanja o kuriozitetima, autobiografska djela, putopisi, pisma, etnografski spisi, predgovori zbirka usmenih priča, znanstvena djela o književnosti usmenoj i pisanoj, lingvističke analize pričanja i razgovaranja, umjetnička književna djela, kao i vlastita iskustva. Pri njihovoj uporabi bili su nužni kritičnost i oprez prema subjektivnosti i mogućim iskrivljenim slikama u tim izvorima.

Govoreći u prvome poglavlju o komunikativnoj kulturi, autor upozorava na promjene nastale vremenom, o neuljudnim tjelesnim izražavanjima, koja su se postupno reducirala, uz sve veće civiliziranje usmenih razgovora. Govori o komuniciranju među pripadnicima različitih narječja, koji se često nisu razumjeli, te o vrijednostima višejezičnih govornika. O situacijama šutnje, negovorenja. O dvorjanskome, a i kasnijem građanskome preziranju pučkih oblika pričanja, uz istodobno pozivanje na tobožnje vjekovno, njegovano usmeno tradiranje. O prosvjetiteljskom negodovanju protiv praznovjernih naklapanja. O učenju pričanja slušanjem propovijedi, na sajamskim izvedbama, u školama (od 19. st.), kada je došlo i do šire difuzije bajki. O svakidašnjem pričanju - u kome se monotoni dnevni tijek narušavao kakvom neobičnom zgodom. Tu se postavljaju pitanja o usmenom kontinuitetu pripovijedaka (što autor ne prihvća), o ulozi publike, o odnosu svakidašnjega i umjetnički izdignutog pričanja.

Drugo poglavlje bavi se važnošću putnika i stranaca za pripovjedačku kulturu. Pokretljivost ljudi, a ne vezanost za jedno mjesto, pogoduje pričanju. Lakrdijaši, sajamski zabavljači, pjevači balada, prodavači pučkih letaka i knjižica, reklamni izvikivači, lutkari, sav taj šareni svijet na trgovima prenosio je svoju semiliterarnu (mi bismo rekli pučku) kulturu u usmenu privatnu sferu. Pridružuju im se putujući obrtnici i trgovčići, te babice, zatim vojnici i pomorci. Pripovijeda se na putovanjima, uz naknadna prepričavanja.

Treće poglavlje govori o mjestima i prilikama za pričanje. Spominju se briačnice, kavane, mjesne trgovine (svuda uz klasne i spolne podjele). Javni prostori: svratišta, gostionice - gdje razgovori i scene nipošto nisu "lijepi"; tu su zatim crkve i hodočašća. Privatni, zatvoreni prostori: prela i posijela, koja se u većini starijih svjedočanstava nisu opisivala ni idilično ni pohvalno, niti su se ondje kazivale pripovijetke, za razliku od kasnijega njihova knjiškog mitologiziranja. Prikazuju se ženska večernja okupljanja uz rad te razgovor i pričanje. Kazivanje predaja o strašnim događajima bilo je nesređeno i škрто, a ne poetski elaborirano kao zatim u knjigama. Bđenja uz mrtvaca pratile su šale, zabavljanje i piće, te kazivanje jezivih priča. Autoru nisu poznati primjeri pričanja bajki i legendâ u tim zgodama.

Četvrto poglavlje opisuje tri specifična pripovjedačka soja: slijepce, briače i svećenstvo.

Rudolf Schenda, Von Mund zu Ohr, Bausteine zu einer Kulturgeschichte volkstümlichen Erzählens in Europa, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1993, 328 str.

Zatim se, u petom poglavlju, raspravlja o pripovjedačkim osobama. Netočne su, kaže autor, tvrdnje o ženama kao navodno lošijim pripovjedačicama, a potpuno su zanemarena djeca kao pripovjedači. Nepravedne su optužbe protiv starih praznovjernih žena, kao i tobože besmislenih naklapanja dadilja (koje su se poslije, suprotno tome, idealizirale). Razmatraju se toposi o bakama kao pripovjedačicama, te o majkama, a i očevima i djedovima, uz naglaske na porodičnim tradicijama. Pisac, napokon, upućuje na znamenite, nadarene pripovjedačice i pripovjedače, ističući kako su zapisani tekstovi njihovih kazivanja tek blijede sjene njihove žive performacije.

Šesto poglavlje govori o publici: pričati se može i samome sebi, te pojedinačnom slušatelju ili skupini. Publika katkada ne sluša govornika, primjerice na propovijedi, ali je prijemčiva za neobične egzemple, koje zatim prenosi dalje. Slušatelji sudjeluju aktivno u pripovjedačkoj izvedbi.

O semiliterarnim procesima, tom području pišćevih središnjih zanimanja, riječ je u sedmome poglavlju. Zanimljivo je da se naoko kontradiktorni termin usmena književnost (*oral literature, littérature orale*) autoru čini umjesnim upravo s gledišta uzajamnih procesa u kojima je kulturu slušanja prenošenjem "od ustiju do uha" od 16. st. sve više podupiralo pismo - sajamski tisak i sl., kultura gledanja i čitanja. Autor spominje moguće utjecaje pisanih književnih djela na usmenu tradiciju u primjerima u kojima se smjer obično smatrao obrnutim. Glasnim čitanjem i drugim načinima prelazili su u usmeno pričanje i prepričavanje tekstovi iz zbirki bajki, iz pučkih knjiga i kalendara, iz novina, čitanaka, obiteljskih časopisa, iz svetačkih legendi i biblijskih priča. Govoreći o pojavi javnoga nastupanja nagrađivanih ili profesionalnih pripovjedača, autor joj dopušta stanovitu vrijednost u programiranju slobodnog vremena, no takve priče daju iskrivljeno, panoptikumsko viđenje nekadašnjih neposredovanih odnosa među usmenom i pisanom kulturom kao izrazom ljudskih potreba.

O pripovijedanju i terenskom istraživanju govori osmo poglavlje. Empirijskoga istraživanja na terenu nema u 18. i 19. st. (uključivši i braću Grimm). Pripovijetke su se objavljivale u književnim stilizacijama uz fiktivne pripovjedače, često iz viših građanskih krugova. A i kasniji istraživači utječu na pripovjedače sugestivnim pitanjima, kvestionarima i sl. U 20. st. orijentacije se mijenjaju, zahtijevajući točnost zapisa i transkripcije, osobito s početkom uporabe magnetofona. No, i dalje ostaju otvorena pitanja o mogućnosti vjernog prenošenja primarne komunikacije te, ujedno, o prikladnosti ili neprikladnosti modernih lingvističkih zapisa za zbirke pripovijedaka. Suvremeno shvaćanje usmene povijesti (*oral history*) pridonijelo je zanimanju folklorista za autobiografska i srodna kazivanja o životu kao za ravnopravno područje usmene književnosti. No, kad autor kaže da su folkloristi tek odatle naučili pripovjedače i njihove pripovijetke dovoditi u biografske i kulturnopovijesne kontekste, onda ipak udara u već otvorena vrata.

U devetom i posljednjem poglavlju Schenda se zalaže za novu povijest pričanja i priča. Ljudi su u prošlosti, kao i danas, ponajviše razgovarali i pričali o svakidašnjim temama, a manje su kazivali žanrovski uobličene pripovijetke i predaje. No, kazivanja o svakidašnjim zbivanjima nisu zanimala građanske skupljače. U zgodama kad su se pričale, bajke su se miješale s raznolikim drugim kazivanjima, drukčije nego u središnjim žanrovskim zbirkama, gdje se zanemaruju žive diskursne veze. U svakidašnjemu običnom govoru pričalo se, slično kao danas, o praznovjermim, tajanstvenim ili čudesnim zgodama, zatim o nesrećama, snovima ili sretnim slučajevima, te o ekstremnim situacijama: izbjavljenju, ozdravljenju, bolesti, smrti. Mnogo takvih prošlih zgoda može se naći u dnevnicima i autobiografijama.

Kraj knjige obogaćen je velikom bibliografijom nazvanom *Tisuću naslova o temi*.

U ovome originalnom, smiono zamišljenom i izvrsno dokumentiranom djelu o povijesti pripovijedanja i uopće usmenoga izravnoga komuniciranja klasični su usmenopripovjedački žanrovi gurnuti na rub, što je i razumljivo s obzirom na njihovo prethodno apsolutno preferiranje, no voljela bih ipak da se među njima uspostavlja pravednija ravnoteža.

Jedva se usuđujem mnoštvu djela, koja su piscu poslužila kao izvori, dodati nekoliko meni slučajno poznatih pabiraka. No, budući da su zaista važni, mogli bi biti korisni za eventualno drugo izdanje. O sajamskoj kulturi postoje dva priloga P. G. Bogatyreva: o reklamnom izvikivanju raznosaca i putujućih obrtnika (u: *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. W. Steinitz zum 60. Geburtstag*, Berlin 1965.), te o umjetničkim sredstvima u humorističkom sajamskom folkloru (u njegovoj knjizi *Voprosy teorii narodnogo iskusstva*, Moskva 1971.). O kompleksu semiliterarnih pojava sjajno govori knjiga Karela Čapeka *Marsija ili na marginama literature*, Beograd 1967. (češko izdanje 1948.). Napokon, među književnim prikazima dadilja i njihovih priča ugledno mjesto pripada i "njanji" iz Puškinova *Evgenija Onjegina*, koja je pod stare dane zaboravila mnoga dugo pamćena stara vjerovanja i pričice o zlim duhovima i djevicama, no pamtila je kako su je mladu udali, u vrijeme kad nitko nije pitao za ljubav.

Maja BOŠKOVIĆ-STULLI

Druga knjiga Mirne Velčić *Otisak priče* potvrđuje zakonomjernost njezina znanstvenog interesa u gotovo zrakopraznom području domaće teorije diskursa. Kao što nam govori sam podnaslov, ovu knjigu zanima autobiografski diskurs (jedna od najeksplicitnijih tema u književnoteorijskoj literaturi danas) iz aspekta teorije intertekstualnosti tj. Bahtinove polifonijske dijalogičnosti. Vodećim autorima na području istraživanja autobiografija, koji se u knjizi često citiraju i s kojima autorica zapodijeva istinski plodotvoran dijalog (Lejeune, May, Olney, Bourdieu, de Man), s punim se pravom pridružila i Mirna Velčić pokazujući odlično poznavanje nekoliko disciplina (pragmalingvistike, filozofije jezika, etnografije, naratologije) i posežući za zahtjevnom znanstvenom metodologijom.

Mirna Velčić, Otisak priče,
Intertekstualno proučavanje auto-
biografije, August Cesarec, Zagreb
1991, 235 str.

U prvom poglavlju *Što je (auto)biografski diskurs?* autorica traži metodološko polazište pomoću kojeg bi nadišla mnogostrukost međusobno nesumjerljivih pristupa problemu. Nalazi ga u radikalnom relativiziranju ne samo postojećih razlikovanja unutar autobiografskoga diskursa - razlikovanja fikcionalnih i nefikcionalnih pripovjednih djela, književnih, historiografskih i etnografskih tekstova, usmenih i pisanih iskaza - nego u zapreke stavlja i opreku zbilja-tekst. Autorica napominje da su ove opreke samo plod konvencija koje moramo zanemariti u našem stremljenju da se izdignemo "iznad (ili ispod) razine rasprave na kojoj smo opterećeni žanrovskim podjelama" (44) kako bismo otkrili pravu prirodu odnosa osobne povijesti i autobiografskoga teksta. Ponukana pitanjem da li nešto pričamo "zato što smo 'to' doživjeli ili pak doživljavamo zato što smo to čuli kroz osobne priče drugih pripovjedača?" (44), autorica otvara novi krug problema u poglavlju *Pravo na priču o vlastitom životu*. Ovdje iznosi rezultate američkih istraživanja svakodnevnoga govornog ponašanja čovjeka koja pripadaju etnografiji komunikacije i etnometodologiji te ih približava postavkama o raslojavanju subjekta unutar teorije iskazivanja i novim antropološkim teorijama (npr. *life history*). Karakteristike razgovornog općenja - neprestana borba za pravo na riječ, stjecanje i

gubljenje razgovornog identiteta - autorica uzima kao zajednička obilježja autobiografskog diskursa u kojem je presudno upravo stjecanje prava na pripovijedanje na temelju popularnosti autora ili osoba koje se u njoj spominju, da bi se priča iz osobnog života tretirala kao "model na cijeni". Ona slijedi sociološku interpretaciju Pierrea Bourdieua prema kojoj pitanje autobiografije nije "tko se stvarno krije iza imena autora", nego u kojoj je mjeri priča adekvatna za recipijenta na kojeg cilja i hoće li uspjeti pribaviti svoje mjesto i određenu cijenu na "simboličkom tržištu" gdje različite društvene institucije i diskurzivne prakse oblikuju predodžbe o životu. U trećem poglavlju *Problem vremena: osobna povijest i historiografski diskurs* autorica je sintetizirala opsežni postmodernistički diskurs o problemu vremena i fikcionalnoj prirodi historiografskog diskursa. Klasična pretpostavka legitimne (auto)biografske i historiografske prakse: "da bi se iznad mnogostrukih slojeva podijeljenog subjekta oblikovala individualnost kao društveno prihvatljiva kategorija, potrebno je zacrtati granice određenog mjesta i vremenskog razdoblja" (69) objašnjava ovu praksu kao metapovijesno zasijecanje u vremenski tijek da bi se opravdao početak pisanja, početak života ili početak teksta i da bi se stvorili uvjeti za boravak u *sadašnjosti*. Historiografiju odlikuje sposobnost institucionalizacije određenih jezičnih iskaza kao "povijesnih dokumenata", ali jezik zbog svoje fikcionalne prirode proizvodi (fikcionalne) subjekte, (fikcionalno) vrijeme i (fikcionalni) svijet. Zato autorica ne traži rješenje u raspoznavanju vrsta povijesti, nego u propitivanju mehanizama društvene ovjere nekih izvora i dokumenata kao legitimnih, a drugih kao nelegitimnih. Ovdje tumači i svoj koncept *radikalnih autobiografija* (naziv potječe od P. Sloterdijka) i kaže: "U radikalnim autobiografijama povjesničar se približava autobiografu tako što pripovijest o pojedinim događajima, vremenskim razdobljima ili društvima pretvara u pripovijest o mogućnostima i ograničenjima historiografskog pripovjednog modusa (...), u pripovijest o vlastitoj egzistenciji" (128).

Naslov je knjige *Otisak priče* parafraza Cortazarove novele *Stope u otiscima* analizirane u četvrtom poglavlju. Ona je za autoricu primjer radikalne autobiografije jer "ukida granicu između života i umjetnosti", diskursa spoznaje i diskursa fikcije, razastire svu tegobu izricanja sebe te osjećaj tragičnosti i tjeskobe zbog nemogućnosti izlaženja izvan pripovjednih i jezičnih kategorija uopće. Posljednje poglavlje *Odnos prema drugom i suvremena etnografska praksa* govori o statusu autobiografskih kazivanja u znanstvenom diskursu folkloristike i etnologije, o važnosti novoga historiografsko-antropološkog pristupa osobnim pričama i kazivanjima o životu, ali i o unutrašnjim proturječjima etnografske paradigme kao "diskursa legitimnog zvanja koji je pozvan da se bavi drugim" (186). Ovaj diskurs ima sve predispozicije da se izdvoji među humanističkim znanostima; on je svjesniji svoje raznorodnosti, podvojenosti deskriptivne građe (tekstovi kulture) i interpretativnog teksta, on se trudi da alteritetu *drugog* osigura ravnopravan položaj. Ali sve to nije dovoljno ako se ovaj diskurs i dalje ostvaruje uz pomoć mita "o mirnom suživotu krajnje suprotnih kvaliteta iskustva" (168) i ako ne problematizira način društvene ovjere svojih "rezultata" i nezamjenjivost uloga istraživača i istraživanoga

Iako autorica zagovara brisanje ideološke povlaštenosti "znanstvenih" tekstova historiografije ili etnologije, te nerazlikovanje fikcionalnih i nefikcionalnih djela, a dijalošku kvalitetu teksta nadređuje estetskoj ili znanstvenoj, upravo u pokušaju tumačenja etnografskog intervjua *Egzodus Katarine H.* kao radikalne etnografske autobiografije (u poglavlju *Epilog*) dolazi do izražaja problem izravnoga "učitavanja" teorijske paradigme u osobno kazivanje koje ilustrira nerijetko preklapanje nesvakidašnje životne povijesti i pripovjednog umijeća.

Renata JAMBREŠIĆ

Zbornik *Kazivanje zbilje* okuplja referate šesnaestero stručnjaka, održane na međunarodnom simpoziju što ga je iznenada preminulom danskom folkloristu Bengtu Holbeku u spomen organizirao folkloristički odsjek kopenhaskoga sveučilišta u prosincu 1992. Svi su radovi povezani s temeljnim Holbekovim interesima, a osobito s problemom značenja folklornih (poglavito književnih) oblika, rješenju kojega problema je Holbek pokušao doprinijeti i svojom doktorskom disertacijom, naslovljenom *Tumačenje bajki*. Uza svo štovanje prema toj znamenitoj figuri nordijske folkloristike, iskazano ponajviše u uvodnom tekstu *Bijaše nekoć* Holbekova suradnika Iørna Piøa, zbornik nastoji kritički ispitati mjesto i domet Holbekovih postavki, te njihov utjecaj za daljnja, teorijska i empirijska, izučavanja folklor. Priloge bismo mogli razvrstati u tri tematske grupe, već prema stupnju i vrsti njihove razrade Holbekovih doprinosa. Prvu i najopsežniju skupinu tvore radovi koji nastavljaju putovima što ih je otvorilo *Tumačenje bajki*, pa odnos bajka - zbilja nastoje obrazložiti iznalaženjem podudarnih elemenata između društvenopovijesnog konteksta kazivatelja i publike s jedne, kulture dane zajednice s druge, te pojedinih motiva u folklornim oblicima s treće strane. John Lindow tako u studiji *Preobrazbe čudovišta* sučeljuje različite varijante bajke o krilatom zmaju (AT 433B) koja je Holbeku u već spomenutoj disertaciji poslužila kao središnji uzorak učinkovitosti njegova analitičkog i interpretativnog postupka, kako bi pokazao da simbolika koja se tiče seksualnosti u ovoj bajci nije univerzalne prirode, što je bilo Holbekovo stajalište, nego je rezultatom socijalnih konstrukcija spolnih uloga. Bengt af Klintberg primjerom ukazuje na nužnost da se sinkronijska perspektiva uvida u značenje bajki konkretnim kazivačima i slušateljima, koju je nasuprot dijakronijske perspektive finske škole unekoliko ustoličio Holbek, ipak nadopuni izučavanjem povijesnog oblikovanja bajkovne simbolike: dokaz za to su "neobjašnjivi" motivi, poput motiva "izgubljene sjene" u bajci *Pastorova žena*, značenje kojih, međutim, razotkrivaju upravo ispušteni motivi prethodnih varijanti: u ovom slučaju, sunca koje se usteže obasjati ženu koja je zgriješila. Hans-Jörg Uther u članku *Bremenski glazbenici, bajka i njezini tumači* ispituje raznolika tumačenja ove bajke, od socijalnoutopijskih do psihoanalitičkih. Gun Herranen (*Percepcija zbilje slijepog kazivatelja*) otkriva u kojoj su mjeri zbiljska iskustva slijepoga kazivatelja Berndta Leonarda Stromberga utjecala na realistične (Barthes bi rekao naizgled "suvišne", ali za "učinak zbiljnosti" funkcionalne) detalje bajki koje je kazivao. Ulf Palmenfelt govori *O razumijevanju narodnih legendi*, smatrajući legende pričama na temelju kojih je moguće doprijeti do spoznaja o moralu, stavovima i vrijednosnom sustavu zajednice koja ih prenosi, i u kojima se tri razine - tekstualna razina postojećeg tradicijskog obrasca, razina pojedinačnog kazivatelja koji ga odabire, te kolektivna kontekstualna razina, međusobno prepliću, tvoreći kontinuirani, dinamični i dijalektički proces. Minna Skafte Jensen primjenjuje Holbekovu analizu na homerski ep (u cjelini!), tražeći Holbekov *Obrazac bajke u Odiseji*: on *Odiseji* ne pristaje posvema, ali zauzvrat osvjetljuje neke nedoumice vezane uz taj ep. Zaključak je autorice, kako je pjesnika u tvorbi pjesme ipak determinirao tematsko-motivski bajkovni jednako koliko i epski oblikovni princip. *Epske zakonitosti narodne priče* rad je Brynjulfa Alvera, a riječ je o kritici pojma i repertoara epskih zakonitosti kako ih je definirao Axel Olrik. *Folklor povrede, Priča o čavlima za križ: verzije i protuverzije?* te "It's all Greek to Me": izum pan-helenskih plesova i druge nacionalne priče, triju autorica Lee Haring, Ines Köhler-Zülch i Lisbet

Telling Reality, *Folklore Studies in Memory of Bengt Holbek*, Edited by Michael Chesnutt, Department of Folklore, University of Copenhagen, Copenhagen, Copenhagen; Nordic Institute of Folklore, Turku 1993, 294 str. (Copenhagen folklore studies, 1; NIF Publications, 26)

Torp pripadaju skupini radova koji istražuju ulogu folklora, konkretno etničkih viceva, legendi i plesova u tvorbi i predaji nacionalnog identiteta ali i nacionalnih predrasuda. Trećom skupinom priloga dominira teorijski interes - od teksta *Kazivanje zbilje, Jedna analiza višerazinskog pripovjednog teksta* Birgitte Rørbye, u kojemu se Holbekova teorijska razmatranja dovode u vezu s postmodernim mišljenjem unatoč tomu što danski folklorist za njih nije pokazivao previše zanimanja, preko teksta *Bajke i zbilja, neke primjedbe o "teoriji odraza" kako se primjenjuje na bajke* Michäle Simonsen, u kojemu autorica raspravlja o legitimnosti pridavanja prevelike važnosti udjelu zbiljskih referenci u bajci, sve do dvaju tekstova koji ponovno u fokus dovode zasade povijesno-geografske metode, *Odstup historicizma u nordijskom istraživanju bajki* Michaela Chesnutta i *Je li usporedna metoda zastarjela?* Leece Virtanen. I Chesnutt i Virtanen zalažu se za osviješteni povratak neporecivim zaslugama finske metode, odbacivanjem koje su folkloristička istraživanja bitno osiromašila pristup svojem, naravno, nikad u potpunosti iscrpivom predmetu: kontekst se favorizira nasuprot tekstu, a povijesna analiza transformacija negira se in toto kao poduhvat koji ne daje dosljednih rezultata. Stoga se i ovaj zbornik pita o budućoj znanstvenosti folkloristike, bude li ona ustuknula pred, kako Michael Chesnutt kaže, "postmodernističkom retorikom" koja obezvređuje više od stoljeća naporna rada nordijskih folklorista.

Lada ČALE FELDMAN

Croatica, XXIII/XXIV, 1992/
/1993, 37/38/39, Hrvatsko filološko
društvo, Zagreb 1993.

Ovaj (tro)broj donosi 35 priloga hrvatskih sudionika XI. međunarodnog kongresa slavista održanog u Bratislavi od 31. kolovoza do 9. rujna 1993. godine. Kako bi izbjegao jednostavno nizanje rasprava prema

abecednom redoslijedu autora, kako su one poredane u časopisu, prikazivaču ostaje tek mogućnost da radove grupira prema tematskom kriteriju, te da, s obzirom na profil ove publikacije, malo više pažnje posveti folklorističkim priložima.

Više od polovice radova vezano je uz jezičnu problematiku. Ipak, o suvremenom hrvatskom jeziku piše tek Snježana Kordić u raspravi *Determinator kao znak restriktivnosti / nerestriktivnosti relativne rečenice u hrvatskom jeziku*. Povijesti slojeve u glagoljaškim tekstovima, s posebnim osvrtom na hrvatske narodne idiome, a Mateo Žagar "doprinos Šimuna Kožičića Benje uređenju jezika hrvatskoglagoljske neliturgijske književnosti". Srednjovjekovnim slojem hrvatskog jezika bavi se i Jasna Vince - Marinac analizirajući oblike predikatnog proširka u akuzativu u tekstovima crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije. Josip Vončina raspravlja o udjelima hrvatskih narječja u književnosti 16. stoljeća, a Josip Lisac o hrvatskom književnom jeziku 17. i prve polovice 18. stoljeća kao posljednjoj prestandardnoj etapi hrvatskog jezičnog razvoja. O hrvatskom jeziku 18. stoljeća pišu Antun Šojat, Diana Stolac i Marko Samardžija; prvo dvoje o kajkavskom književnom jeziku prema Sušnik - Jambrešićevu rječniku (1742) odnosno dramskim tekstovima kajkavskih pisaca, treći o procesu jezične standardizacije hrvatskog jezika, posebice leksika u djelima Emerika Pavića, Antuna Kanižlića i Josipa Stipana Relkovića. O književnojezičnim koncepcijama Frana Kurelca i njegovih sljedbenika tj. o ideji višejezičnog ustrojstva književnog jezika raspravlja Marija Turk. Dijakronijski aspekt prisutan je naravno i u raspravi Vide Barac - Grum o toponimiji čakavsko-kajkavskog područja zapadne Hrvatske.

Nekoliko se rasprava bavi komparativnim istraživanjima slavenskih jezika. Tako Zrinka Babić piše o kriterijima klasifikacije slavenskih jezika prema fonološkim pravilima, a Vesna Zečević nastoji svojom analizom vokalske distribucije u dijalektima

kajkavskog narječja unaprijediti tipološku klasifikaciju u drugim slavenskim jezicima prema istom kriteriju. Hrvatsko - ukrajinsko - ruskim jezičnim paralelama (pitanja postfiksa i morfema-satelita) posvećena je rasprava Milenka Popovića i Raise Trostinske, dok Mijo Lončarić istražuje zajednička obilježja slovačkog jezika i kajkavskih dijalekata. O problemima sintakse i semantike osobnih zamjenica u južnoslavenskim jezicima, te kriterijima njihova razlikovanja i klasifikacije piše Anita Peti.

Radovi dviju autorica posvećeni su drugim slavenskim jezicima; studija Augustine Hajdić makedonskom jezičnom pitanju u 19. stoljeću, a studija Oksane Timko fonetskom i fonološkom opisu rusinskog jezika.

Osam radova pokriva područje povijesti hrvatske književnosti. Vesna Badurina Stipčević i Antonija Zaradija Kiš posvećuju svoje rasprave hrvatskoj srednjovjekovnoj prozi, točnije varijantama hrvatskoglagoljske legende o sv. Pavlu Pustinjaku i starozavjetnoj knjizi o Jobu u hrvatskoglagoljskim brevijarima. Ipak, u obama slučajevima u prvom planu stoji jezičnostilistička, a ne poetološka analiza. Anica Nazor opisuje grafiju, jezik i sadržaj pet hrvatskoglagoljskih inkunabula, te daje podatke o sačuvanim originalnim primjercima. Dvije studije govore o hrvatskoj baroknoj književnosti. Dunja Fališevac prati pojavu zaoštrene dikcije (*acutezza*), kao jednog od temeljnih koncepata barokne poetike, u djelima Ivana Gundulića, Džive Bunića i Ignjata Đurđevića. Divna Mrdeža Antonina provodi tematsku analizu dramskog opusa Junija Palmotića, razlikujući u njemu tri tematska kompleksa: klasični, historijsku panslavensku i renesansnu epsku fikciju. Potaknuta djelima suvremenih historičara (Jean Delumeau, Philippe Ariès) Divna Zečević analizira predodžbu tjelesnosti u pučkim propovijedima 18. stoljeća (Jerolim Filipović, Bernard Zuzorić, hrvatski prijevod G. B. Campadellija od Dominika Pavičića, Hilarion Gašparoti). O osnovnim poetološkim odrednicama hrvatske književnosti 19. stoljeća, posebice o problemu njezine periodizacije piše Miroslav Šicel. Suvremenoj hrvatskoj književnosti posvećena je tek jedna rasprava; Krešimir Nemeć propituje prisutnost postmodernističkog senzibiliteta u hrvatskoj književnosti posljednjeg desetljeća.

U krugu kulturnopovijesnih tema, nevezanih uže uz probleme jezika i književnosti, kreću se tri studije ovog zbornika. Jasna Andrić iz očišta etnologije ispituje značenje slavenskog pojma *nežit*. O hrvatskim kolonijama na jugu Italije (Moliški Hrvati) piše Jelka Vince.- Pallua, pokušavajući analizom toponima, folklorne i arhivsko-povijesne građe utvrditi eventualno postojanje hrvatskih naseobina i jugoistočno od Molisa. Stana Vukovac ocrtava suradnju slavonske obitelji Brlić (otac Ignjat Alojzije i sin Andrija Torkvat) i Josipa Jurja Strossmayera na području kulture i prosvjete u doba Bachova apsolutizma.

Naposljedku izdvajam niz rasprava vezanih uz različite segmente znanstvenog interesa folkloristike. Rasprava Ljiljane Marks *Stilografija usmene proze suvremenih zapisa* unosi lingvostilističku problematiku u područje folkloristike, točnije folklorne književnosti. Autorica, naime, analizom usmenih priča zapisanih u Šaprinovcima 70-ih i 80-ih godina utvrđuje različite oblike jezično-stilskog intenziviranja i njihovu funkcionalnu povezanost s usmeno-proznim žanrovima (bajka, švank, predaja).

Stipe Botica piše o "mitološkim slojevima hrvatske usmene književnosti", koja bi uz arheološke nalaze trebala poslužiti kao temeljna građa u rekonstrukciji hrvatske mitologije, drugim riječima, u odvajanju tipično hrvatskog mitskog sloja od naslaga kršćanskih, općeslavenskih i uopće "poganskih" mitema. Čini se, dakle, da bismo nakon filoloških (Katičić) i etnoloških (Belaj) mogli uskoro dobiti i značajniji folkloristički prilog problemu hrvatske (slavenske) mitologije.

Prilog Lade Čale Feldman *Kazališno u pokladama, poklade u drami: "Maškarate ispod kuplja"* Iva Vojnovića primjer je plodotvornog otvaranja folklorističkih obzora u pristupu književnopovijesnoj i teatrološkoj problematici. Za razliku od dosadašnje kritike koja je u spomenutoj drami dubrovačkog književnika vidjela tek variranje dramskog svijeta *Trilogije* na tragu pirandelovskog modernizma, a elemente folklornog predstavljanja u njoj ili previdala ili im pridavala minoran značaj, autorica upravo u segmentu pučkog predstavljanja (pokladama) nalazi semantički potentno interpretacijsko ishodište Vojnovićeva djela.

U istom problemskom krugu, ali s općenitijim metodološkim pretenzijama nalazi se i rasprava Ivana Lozice *Problemi etnoteatologije (Istraživanje folklornog kazališta u Hrvatskoj)*. Riječ je o svojevrsnom sažimanju i propitivanju teorijskih stavova iznesenih u knjizi *Izvan teatra*. Lozica polazi od teze o "kontinuiranom nastajanju kazališta", a predmet etnoteatologije proširuje, pored uže shvaćenih teatarskih i na druge folklorne predstavljačke žanrove u kojima nije dominantna estetska odnosno teatarska funkcija (teatralno ponašanje, teatralno predstavljanje).

Renata Jambrešić traga za "odjecima praške škole u hrvatskoj folkloristici". Teorijsko ishodište radova Maje Bošković - Stulli autorica nalazi u postavci Jakobsona i Bogatyryjova o presudnom značaju usmenog medija za razumijevanje i proučavanje folklorne književnosti. Tanja Perić - Polonijo i Ivan Lozica pored praških strukturalista (Bogatyryjov, Mukarovsky) uključuju u svoj teorijski obzor i radove drugih teoretičara (Bahtin, Goffman, Dundes), dok teorijski diskurs Mirne Velčić odiše poststrukturalističkom inspiracijom, makar i u njemu Renata Jambrešić pronalazi ideju Jakobsona i Bogatyryjova o "procesualnom karakteru usmenoknjiževne komunikacije", ideju koju Mirna Velčić u konceptu "radikalnih autobiografija" dovodi do krajnjih granica.

Rasprava Tanje Perić - Polonijo *Mjesto usmene književnosti u hrvatskoj folkloristici, nastavi i književnim teorijama* bavi se zapravo problemom prisutnosti uvida u bitnu različitost usmene i pisane književnosti u institucionaliziranoj znanosti i pedagoškoj praksi. Autorica posebno ističe zanemarenost dijakronijskog aspekta u prikazu usmene književnosti u školskim udžbenicima, što je svojevrsan odraz stanja u tradicionalnoj književnoj historiografiji.

Davor DUKIĆ

Kroatische Volksmärchen,
Herausgegeben von Maja Bošković-
-Stulli, Übersetzt von Wolfgang
Eschker und Vladimir Milak, 2.
Auft., Eugen Diederichs Verlag,
München 1993, 319 str. (Die
Märchen der Weltliteratur)

U uglednoj svjetskoj ediciji *Die Märchen der Weltliteratur* izašlo je drugo izdanje hrvatskih usmenih pripovijedaka, što ih je pripremila i pogovorom popratila Maja Bošković-Stulli. (Prvo je izdanje izašlo 1975. godine. Opširan prikaz N. Ritig-Beljak objavljen je u *Narodnoj umjetnosti* XI/XII, a podaci o svim prikazima te knjige navode se u *Narodnoj umjetnosti* 30, str. 415. Spominjemo i da je zbirka djelomično

prevedena i na japanski: Michio Ihtio, Toshio Ozawa: Sekainominwa, 4, Tokio 1977, str. 351-394 i 16, Tokio 1978, str 209-378.)

Novo se izdanje razlikuje od prethodnoga samo likovnom opremom korica knjige. Izdavač je u bilješki pogovoru naveo da je od 1991. godine Hrvatska samostalna država i da je jezik Hrvata hrvatski, a ne srpskohrvatski, kako se najčešće nazivao u inozemnim izdanjima.

Upozoravamo na ponovljeno izdanje ove knjige iz nekoliko razloga. Prije svega bilo je to prvi puta da je na njemačkom jeziku objavljena zbirka hrvatskih pripovijedaka (baš pod tim nazivom). U pogovoru zbirci autorica je stručnoj ali i široj javnosti Njemačke meritorno progovorila o bitnim odrednicama hrvatske usmene književnosti. Taj pogovor, cijela mala studija, popraćena svom znanstvenom aparaturom, napisana u duhu moderne teorije usmene književnosti, prikazuje pripovijedanje hrvatskoga puka od glagoljaških vremena do naših dana.

Prvo je izdanje knjige još prije nekoliko godina rasprodano, pa je knjiga tek sada ponovno postala dostupnom svima koji je nemaju ili je nisu vidjeli.

Ljiljana MARKS

U *Žitu posred mora*, antologiji priča namijenjenoj podjednako najširem čitateljstvu i stručnjacima, izborom je tekstova ravnomjerno obuhvaćena cijela Dalmacija. Izbor je ovisio i o građi koja je autorici iz pojedinih krajeva bila raspoloživa, te o kakvoći tekstova i o nužnoj raznolikosti sadržaja u izabranim pričama. Uz već objavljene pripovijetke u izborima priređenima za Narodnu umjetnost 5-6 i Narodnu umjetnost 11-12, te za neka ranija izdanja (Narodne pripovijetke, Šingala-Mingala, U kralja od Norina. Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve, Pripovijetke i predaje iz Dubrovačkog primorja) donose se i one neobjavljene, iz autoričinih vlastitih zapisa.

Slijedeći shvaćanje usmene književnosti kao žive riječi, kao tekstova što trajno i svaki puta drukčijima nastaju u međusobnim izravnim ljudskim kontaktima, te su time novi, zanimljivi i neponovljivi, autorica je izabrala pretežno novije zapise donoseći ih, kad je god postojao autentični magnetofonski zapis, točno prema kazivanome tekstu. Time oni istodobno svjedoče i o suvremenu životu i trajanju usmene književnosti u Dalmaciji.

Vrijednost ove knjige, kao uostalom i svih ostalih objavljenih zbirki usmenih priča u redakciji Maje Bošković-Stulli, ne iscrpljuje se samo u skupljanju narodnoga blaga i očuvanju njegovu od zaborava nego naročito u znanstvenoj valorizaciji hrvatske usmene književnosti. Uvodni je autoričin tekst u ovoj knjizi iscrpno dokumentirana povijest istraživanja, bilježenja i objavljivanja usmene proze iz Dalmacije s opisima pripovjedačkih situacija, te kazivača i kazivačica koji su govorili najveći dio ovdje objelodanjenih tekstova.

Pripovijetke skupljene u naše dane stavlja se u povijesni kontinuitet s podacima o prvim spominjanjima i zapisima istovjetnih motiva u povijesnim spisima ili književnim djelima. Primjerice stare dubrovačke legende o Sv. Vlaha, zaštitniku grada, o Sv. Ilaru, o čudotvornoj Isusovoj pelenici, o tijelima triju svetih mučenika prenosile su se uz svoje crkvene izvore i prijepise na latinskom i talijanskom i među pukom, od usta do usta, sve do naših dana. I tekst legende o Sv. Ilaru, koji je zaklao i spalio zmaja na lomači u Mlinima (br. 112 u knjizi), zabilježila je autorica u Cavtatu 1954. godine. Hrvatska renesansna i barokna književnost crpila je dio svojih motiva iz usmenih kazivanja (Držić, Hektorović, Zoranić, Baraković, Palmotić, Gundulić, Ignjat Đurđević), a odjek njihov, podsjećanja ili čak izravno prenošenje pojedinih vjerovanja i predaja o mitskim bićima utkano je i u suvremenu književnost (Šimunović, Božić, Marinković, Šegedin). Time se i usmena književnost otkriva u novom svjetlu: kao suvremen, dinamičan, trajan proces.

Žito posred mora, Usmene priče iz Dalmacije, odabrala i uredila Maja Bošković-Stulli, Književni krug, Split 1993, 395 str. (Splitski književni krug. Pisci XVII. i XVIII. stoljeća, knj. 13)

Priče su u knjizi nazvane i podijeljene prema suvremenim kriterijima - dijele se u dvije ili točnije tri temeljne skupine: pripovijetke te predaje i legende. Premda te skupine u praksi nisu uvijek jasno razgraničene, jer pripovjedači katkada u istoj priči povezuju više skupina, autorica je odijelila pripovijetke i predaje, dok se prema pojedinim razlikama unutar tih skupina odnosi slobodnije.

U *Bilješkama o tekstovima* donose se za svaku priču podaci o rukopisnom, odnosno tiskanom izvoru, navodi o skupljaču i kazivaču s informacijom o načinu bilježenja teksta, zatim - prvenstveno namijenjeno stručnjacima - podaci o klasifikaciji prema međunarodnoj podjeli Aarnea i Thompsona (AaTh), te o varijantama pripovijedaka. *Rječnik* tumači značenja dijalekatskih i manje poznatih riječi koje se javljaju u tekstovima.

Ljiljana MARKS

Marija Stanonik, Poezija konteksta, Društvo za preučavanje zgodovine, literature in antropologije, Ljubljana 1993, 2. sv.; 1: "Pozdravljeno, trpljenje...", 372 str.; 2: "Na tleh leže slovenstva stebri stari", 312 str. (Borec, Revija za zgodovino, literaturo in antropologijo, 45, 5-6-7; 45, 8-9-10)

Dva pozamašna sveska knjige *Poezija konteksta* Marije Stanonik rezultat su njezina dva desetljeća dugog rada na prikupljanju slovenskih pjesama nastalih 1941-45., prikupljanju informacija o njihovim autorima, o kontekstu nastanka pjesama i načinima njihova prenošenja. Knjiga obuhvaća i nedavno obranjen doktorat autorice sadržan uglavnom u drugom svesku posvećenom teorijskom (književno-teorijskom, folklorističkom, antropološkom) promišljanju problema koji su se nametali

autorici tijekom rada na ovoj profesionalno i etički izazovnoj temi. U prvom je svesku "*Pozdravljeno trpljenje...*" zastupljen samo manji dio korpusa od oko 12 tisuća pjesama slovenskih autora nastalih za vrijeme drugog svjetskog rata, a prikupljenih unutar istraživačkog projekta *Slovensko narodnooslobodilačko pjesništvo* u okviru kojega je objelodanjena i prva od četiri planirane zbirke. Osim pjesama, tu je i stotinjak autobiografskih iskaza samih autora nastalih kao odgovor na upitnik Marije Stanonik iz sredine 80-tih, u kojem ih ona pita o motivima njihova stvaranja u ratu i njihovom osobnom doživljaju toga vremena. (Naravno, gotovo nepreglednu građu što ju je ona tijekom godina i razgovora s autorima i njihovom rodbinom prikupila, nije bilo moguće ovdje prezentirati.) Mnogi od uvrštenih "pjesnika" u ratu su prvi i jedini put napisali pjesmu slučajno sačuvanu u nečijem dnevniku ili među pisanim uspomenu najbližih, neke su od ovih pjesama uglazbljene i pjevane postale općepoznate, a neke pripadaju više ili manje vrijednim ostvarenjima najvećih slovenskih pjesnika. Pri odabiru pjesama, dijelova ratnih dnevnika i autobiografskih iskaza, autorica je nastojala zadovoljiti estetske kriterije, a pritom izbjeći ideologizaciju i ideološki usmjerenu interpretaciju prezentirane građe. Kako sama kaže: "Cilj mi je bio dati što puniju sliku spomenutoga doba, osvijetljenju iz najrazličitijih kutova, na osoban i autentičan način: kako su Slovenci podnosili nevolje drugog svjetskog rata bilo kao djeca kod kuće ili kao odrasli u šumi, zatvoru, egzilu, logorima i drugdje, te (kako su) se osobnih kriza i općeg straha oslobađali, između ostalog, i pisanjem pjesama" (504)

U drugoj knjizi autorica podastire metodološke probleme s kojima se sretala pri pokušaju uvlačenja mora prikupljene građe ove, kako kaže, *slovenske Ilijade*, u znanstveni diskurs. Tu se većinom nalaze, tematski grupirani i doradjeni, njeni već objavljeni članci. U prvom tematskom bloku nametnuo joj se književnopovijesni problem periodizacije "književnosti NOB", kako smo sve donedavno zvali književnu

produkciju lijeve orijentacije od 1941-45. Autorica se služi nazivima "pjesništvo otpora" (za angažiranu literaturu u razdoblju od 1938-1945) i slovensko narodnooslobodilačko pjesništvo (1941-45), podastirući svoje dobro poznavanje postojeće literature o partizanskom (narodnom) stvaranju u bivšoj Jugoslaviji. Angažiranu književnost, taj postojani književnoteorijski problem, ona promatra kao jasno razaznatljiv suodnos unutarknjiževnih i vanknjiževnih elemenata, a stvaralaštvo u ratu kao intenzivan međuodnos narodnoga, pučkoga i literarnoga. Drugi tematski krug obrađuje specifičnosti književnoga stvaranja koje se uglavnom prenosi usmenim putem tj. u kojem dolaze do izražaja elementi folklorizacije - epizacija pojedinih partizanskih pjesama (*Oris pesnjenja na Notranjskem in vprašanje njegove epizacije*), uvlačenje motiva slavenske mitologije (*Vprašanje folklorizacije; Inverzija Matjaževega mita*) i pjevanje na materinjem jeziku kao način komuniciranja i očuvanja osjećaja pripadnosti u logorima (*Slovenska pesem v Dachauu; Petje - kot dvorezen meč*). Folkloristički se pristup pokazao plodotvornim i u trećem tematskom krugu gdje autorica analizira retoričku uporabu novih socijalističkih opredjeljenja preko parola koje su veličale bratstvo-jedinstvo, socijalizam, slobodu i Tita (*Himnične pesmi; Motiv bratstva in enotnosti; Motiv delavca in kmeta; Ženski lik; Poetika svobode*)

Pojedinačne studije autorica posvećuje Ćirilu i Metodu, pjesnicima F. Prešernu, S. Gregorčiču, T. Pipanu-Črtomitu, M. Klinaru u čijim pjesmama do izražaja dolazi kršćanska tematika i poštivanje tradicije slovenskoga pjesništva nadahnutog kršćanskim vrijednostima. Ovaj je tematski blok samo uvod u posljednju izvrsnu studiju (*Kršćanska motivika s slovenskem narodnoosvobodilnem pesništvu in izpoved vere slovenskih talcev*) gdje autorica (između ostalog potaknuta sličnim istraživanjima nadovezivanja nekih partizanskih pjesama na srednjevjekovne plačeve u M. Bošković-Stulli), uočava "vertikalnu" postojanost kršćanske motivike u narodnom stvaralaštvu kroz stoljeća, pa i u partizanskom pjesništvu, kao bitnu odrednicu slovenskog nacionalnog identiteta.

Zahvaćajući što šire literarnu, etičku, povijesnu i društvenu dimenziju stvaralaštva u drugom svjetskom ratu s njegovim raznovrsnim funkcijama, rabeći kako uvriježene tako i najnovije antropološke metode, Marija Stanonik smatra da je danas napokon nastupilo vrijeme u kojem ga možemo nepristrano i profesionalno ocijeniti, bez crno-bijele polarizacije i bez estetičkih predrasuda, nedajući povoda za novu ideološku ili nacionalnu netrpeljivost.

Renata JAMBREŠIĆ

Još je 1985. godine Marija Stanonik, suradnica Inštituta za slovensko narodopisje Slovenske akademije znanosti i umjetnosti iz Ljubljane poslala pismo s pozivom na suradnju mogućim lokalnim suradnicima, skupljačima i priređivačima za tisak slovenske usmene proze (učiteljima, ljubiteljima folkloru). Cilj je bio da se zabilježe suvremene lokalne usmene priče, time i sačuvaju, te da se objave u ediciji *Glasovi*. Serija je zamišljena kao niz ilustriranih prvenstveno popularnih zbirki.

Predložen je i okvirni jedinstveni nacrt čitave edicije: omeđena je samo na prozne zapise, u obzir za objavljivanje dolazi građa skupljena poslije 1945. godine, dosad

Zbirka "Glasovi", Kmečki glas, Ljubljana, Knj. 1: Javorov hudič, Franc Černigoj, 1988.; Knj. 2: Noč je moja, dan je tvoj: (istrske štorije), Marjan Tomšič, 1989.; Knj. 3: Na rdečem oblaku vinograd rase: pravce n štorje od Matajurja do Korade, Zbral, napisal in ilustriral Pavel Medvešček, 1991.; Knj. 4: Zlati Bogatin: Tolminske povedke, Janez Dolenc, 1992.; Knj. 5: Naš voča so včas zapodval: bohinjske pravljójce, Marija Cvetek, 1993.

neobjavljena (osim u lokalnim ili školskim novinama); idealno bi bilo kad bi tekstovi bili transkribirani iz magnetofonskih zapisa pripovijedanja. Izbor građe, njezin redosljed kao i komentari tekstovima prepušteni su priređivačima, tako da je u svakoj zbirci sačuvan i osobni autorski doprinos. Takav, najčešće emotivan, osobni komentar, nerijetko skupljača i priređivača istodobno, daje zbirci baš zbog lokalne obojenosti toplinu, čini je, dakako zajedno s tekstovima priča, dragom knjigom, u kojoj će svaki stanovnik toga kraja pronaći dio svoga djetinjstva, sjećanja i uspomena.

Unaprijed je određena i jedinstvena stručna terminologija i nužan znanstveni aparat da bi i stručnjacima bilo omogućeno korištenje zbirke u znanstvene svrhe. Tako se na kraju svake knjige nalazi sadržaj tekstova, popis kazivača, mjesto i datum zapisivanja teksta, popis zapisivača, rječnik manje poznatih lokalnih izraza.

Redosljed izdavanja knjiga nije unaprijed određen, zavisi od suradnika, ali će tijekom vremena edicija predstaviti sve slovenske pokrajine. Knjige imaju i jedinstvenu likovnu opremu, tako da se lako mogu prepoznati među ostalim knjigama na knjižarskim policama.

Prva je knjiga, *Javorov hudič* (urednik Franc Černigoj, priče iz Gorjana), izašla 1988. godine i do 1993. je izašlo pet knjiga. Navodimo njihove naslove prema redosljedu izlaženja: *Noć je moja, dan je tvoj* (urednik Marjan Tomšič, priče iz slovenske Istre, 1989.), *Na rdečem oblaku vinograd rase* (urednik Pavel Medvešček, priče od Matajurja do Korade, slovensko-talijanska granica, 1990.), *Zlati Bogatin* (urednik Janez Dolenc, tolminske priče, 1992.) i *Naš voča so včas zapodval* (urednica Marija Cvetek, bohinjske priče, 1993.).

Kad jednoga dana izađu sve predviđene knjige ove lijepe edicije, ona neće biti samo zbroj knjiga lokalnih priča nego će nedvojbeno pokazati i sadržaje, teme, motive, pripovjedače, ukratko život slovenskih usmenih priča u posljednjih pedesetak godina. Smatram da je i u tome njezina velika vrijednost, tim više što ujednačenost njihova uređivačkoga postupka i znanstveni aparat kojim su opskrbljene omogućuje usporedbu i vezu tih zapisa sa starijima. I nama bi u Hrvatskoj takva edicija bila dobrodošla.

Ljiljana MARKS

Zmaj, junak, vila, Antologija usmene epike iz Dalmacije, odabrao i uredio Davor Dukić, Književni krug, Split 1992, 367 str. (Splitski književni krug, Pisci XVII. i XVIII. stoljeća, knj. 11)

Zadovoljstvo je pisati o lijepoj knjizi kakva je prvijenac mladog, ali već afirmiranog kolege Davora Dukića.

Na početku antologije je ne preopširan a izuzetno informativan predgovor "O usmenoj epici u Dalmaciji" s četiri pododjeljka. U prvom nas autor sigurnom rukom i odmjerenom prosudbom vodi kroz povijest interesa za dalmatinsku usmenu epiku od

Hektorovića do naših dana. Drugi sažeto opisuje obilježja dalmatinske usmene epike naglašavajući Schmausovu distinkciju između dinarskog i primorskog područja, ali i uzajamne kulturne utjecaje obaju tih područja. S Murkom Dukić vidi u Dalmaciji "najvrednije izvorište hrvatske usmene epike", što ilustrira podatkom da je od ukupno 213 epskih pjesama objavljenih u *Hrvatskim narodnim pjesmama* Matice hrvatske čak 130 (ili približno 60%) zapisano u Dalmaciji. Razlog neće biti veća marljivost dalmatinskih skupljača nego, kako je pisao Murko, velik postotak nepisanih u Dalmaciji, naročito među ženama koje i jesu bile "najvredniji čuvari usmene epske tradicije". Žanrovskim sustavom antologije bavi se treći pododjeljak u kojem se govori o žanrovskim odrednicama pjesama kakve su junačke pjesme, epske pjesme obiteljskog sadržaja, pjesme-bajke i novelističke pjesme kao i o oprekama balada/romanca,

balada/epska pjesma i drugima. Svakoj se pjesmi u antologiji određuje mjesto u toj klasifikaciji. Pjesme u knjizi nižu se od pjesama-bajki do pripovjednih obrada povijesnih događaja jer se uobičajeni kriteriji svrstavanja po tematskom, žanrovskom i kronološkom kriteriju nisu mogli primijeniti dijelom zbog žanrovskih i terminoloških interferencija, a dijelom zbog nemogućnosti utvrđivanja točnog datuma zapisa mnogih pjesama unutar zadnje trećine prošlog stoljeća u kojoj su većinom bile zabilježene. Estetski i izvanestetski principi izbora čine četvrti dio predgovora. Izbor pjesama pošao je od minimuma estetskih zahtjeva (cjelovitost priče, dosljednost, neprotuslovnost) i dokazane estetske vrijednosti na razini fabule, fragmenta epske pjesme i jezičnostilskog sloja. Obilje primjera zaključuje predgovor uz pojašnjenje da antologija želi donijeti reprezentativne uzorke usmene, prije svega junačke epike, a reprezentativnost, kao što znamo, ne podrazumijeva samo ono najbolje nego i ono tipično.

Slijedi iscrpna bibliografija citirane i druge važnije literature.

Glavni dio knjige donosi 40 usmenih epskih pjesama s raznih izvora. Gotovo pola pjesama potječe iz triju zbirki, Alačevićeve, Muratove i Glavićeve. Najkraća ima 79, najduža 561 stih, a pored deseteračkih pjesama uvrštene su i tri Betondićeve bugaršnice. O ukusima pri antologijskom izboru nema smisla raspravljati, ali treb reći da Dukićev izbor zadovoljava obećanu reprezentativnost pa među odabranim pjesmama nalazimo mnoge dobro poznate predstavnike hrvatske usmene epike, ali i vrijedne zapise iz rukopisnih zbirki. Pjesme se donose u izvornom obliku osim kod očiglednih pogrešaka zapisivača (ili kazivača). Premda je takav postupak lako braniti, ponegdje, npr. kod interpunkcije, moglo se još ponešto mijenjati ili dopunjavati.

Za pjesmama slijede bilješke o pjesmama, njihovim varijantama i literaturi o njima ako takve ime.

Knjigu zaključuje rječnik stranih i manje poznatih riječi prema Klaiću, Akademijinu rječniku i Škaljiću.

Registrirajmo i jedan propust: u bilješci 15 na 41. stranici nedostaju inicijali Lotmanova imena. Tiskarskih grešaka ima podosta, ali one ne mogu ugroziti opći povoljan sud o toj vrijednoj knjizi.

Zdeslav DUKAT

Zbornik radova o istraživanju pučke književnosti u jugoistočnoj Evropi u 19. i 20. stoljeću proizašao je iz rada na istoimenom projektu na Univerzitetu u Münchenu pod vodstvom profesora **Klause Rothera** koji je uredio zbornik i napisao uvodnu studiju: "Populare Lesestoffe in Südosteuropa", zapravo, iscrpni istraživački program rada, o problemima, mogućnostima i potrebi istraživanja fenomena pučke književnosti koja od 15. stoljeća u srednjoj i zapadnoj Evropi predstavlja nedjeljivi dio urbane kulture. Pučku književnost određuje Klaus Roth kao tranzitno književno područje ("Zwischenliteratur"), sferu u kojoj se očituju i prelamaju svojstva književne komunikacije elitne ("visoke") književnosti i osobitosti folklorne komunikacije. Riječ je o posredničkom književnom fenomenu između dviju književnih tradicija i dviju mogućnosti književnog komuniciranja. Premda je tiskana, pučka književnost čuva osobitosti folklorne komunikacije, stoga je u zborniku zastupljena rubrika s radovima na temu pisanosti i usmenosti. **Juliana Roth**

Südosteuropäische Populärliteratur im 19. und 20. Jahrhundert, Herausgegeben von Klaus Roth, Südosteuropäergesellschaft, Münchner Vereinigung für Volkskunde, München 1993, 416 str. (Südosteuropäergesellschaft, Bd.13. und Münchner Beiträge zur Volkskunde, Bd.14.)

piše o uzajamnosti odnosa usmene i pisane kulture na primjeru bugarskih šaljivih priča "Hitar Petar", o značenju tiskanja knjiga za narodnu kulturu u Bugarskoj, jer se već od sredine 19. stoljeća, a osobito nakon 1878. godine, teško može govoriti o posve usmenoj narodnoj kulturi: "Der verschriftlichte Schwankheld. Zur Bedeutung des Buchdrucks für die bulgarische Volkskultur".

Ivan Čolović pruža iscrpnu i zanimljivu analizu priča o domaćem gangsteru: "Der Tod des Ljuba Zemunac oder: Das Beschützerparadoxon". U obilju vrjednih podataka iz pripovijedanja o Ljubi Zemuncu, osobito je zanimljivo da se o njemu pripovijeda i po uzoru na živote svetaca, naime, šest mjeseci nakon smrti, leš ostaje netaknut; leševi svetaca se ne raspadaju i odišu rajskim mirisima; sve upućuje na najužu vezu *svetog i prokletog* sadržanog i značenjski u riječi "sacer".

Čolović polazi od uvjerljive i danas znanstveno prihvaćene postavke da priča, književnost, prethodi životu; ne bih se, međutim, mogla složiti s autorovim mišljenjem da pripovijedanje i pjevanje o Ljubi Zemuncu pripada neestetskoj verbalnoj komunikaciji u kojoj ne dolazi do realizacije književno-umjetničke funkcije ("Das Erzählen und Dichten über Ljuba Zemunac gehört zur nichtästhetischen verbalen Kommunikation, das heißt zu einer Kommunikation, in welcher die literarisch-künstlerische Funktion nicht realisiert wird." str. 240).

Postavlja se uvijek pitanje u kojem društvenom i obrazovnom sloju dolazi ili ne dolazi do književne realizacije, estetske ili neestetske, što znači da neestetsko u promijenjenom socijalnom sloju čitatelja i slušatelja postaje estetsko i obratno.

Ako polazimo od mišljenja da književnost prethodi životu, naime, da junake podzemlja podstiču i inspiriraju priče i pjesme koje slušaju o svojim prethodnicima, domaćim i stranim gangsterima, tada je lako uočljiva kontradikcija u mišljenju da pripovijedanje i pjevanje koje ih je nadahnulo ne pripada književnosti. Nakon pojave Goetheovog romana: "Patnje mladoga Werthera" (1774), književni učinak bio je takav da je došlo do pojave samoubojstava; ne može se reći da je nadahnuće uslijedilo kao rezultat neestetske književne realizacije u sloju onih ljudi koji su prepoznali vlastite osjećaje u Wertherovim patnjama (svjetska bol - Weltschmerz).

Shvaćanje da sveukupnost čovjekova životnog iskustva nedjeljivo sadrži i njegovo književno iskustvo kao i to da se svakodnevni i osobni život doživljava i proživljava u skladu s vladajućim književnim ukusom i dominantnim književnim oblicima, polazište je **Divne Zečević** u studiji o utjecaju pučkog nabožnog štiva i vjere na svakodnevno pripovijedanje: "Der Einfluß religiös-belehrender populärer Lesestoffe auf das alltägliche Erzählen". Studija je nastala na primjerima svakodnevnih pripovijedanja snimljenih na terenskom istraživanju u Cerniku kraj Nove Gradiške, 1987. godine. Pokazalo se da se ispričani doživljaji i događaji oblikuju ne samo u procesu pripovijedanja pod utjecajem pročitano i slušano nabožno-poučno štiva, nego doživljaji i događaji nastaju i bivaju zapaženi zahvaljujući pročitano pučkom nabožno-poučnom štivu. Ako se umjetnička književnost ogleda u kritici i književnoj znanosti, pučka književnost ogleda se, potvrđuje i provjerava u svakodnevnom životu, u razgovorima, usmenom pripovijedanju koje pokazuje do koje se mjere određeno štivo, svjetovnog ili nabožnog karaktera, usvojilo i tako postalo nedjeljivi dio sveukupnosti čovjekova životnog iskustva. U razgovorima književno iskustvo postaje ponovno književno produktivno.

Budući da je rad na projektu i uređivanju zbornika: "Südosteuropäische Populärliteratur im 19. und 20. Jahrhundert" započeo i vodio se prije raspada komunističkog sistema na istoku i jugoistoku Evrope, zadržao se za novonastale države zajednički naziv danas nepostojeće Jugoslavije. Unutar tog naziva, premda ga upotrebljava samo kao geografski pojam, obradio je **Jozo Džambo** rezultate

istraživanja pučke književnosti u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji u studiji: "Zur Erforschung der Populärliteratur in Jugoslawien. Ansätze, Themen, Probleme" u kojoj je uz temeljito poznavanje radova i književno znanstvenih problema koji proizlaze iz istraživanja pučke književnosti, donio u budućim istraživanjima nezaobilazan uvid u proces istraživanja pučke književnosti u spomenute tri nacionalne cjeline.

Jozo Džambo i Tomislav Helebrant objavili su iscrpnu, autorsku bibliografiju radova hrvatskih, srpskih i slovenskih znanstvenika o pučkoj književnosti, s komentarima uz svaku bibliografsku jedinicu (str. 392-403). Takva je bibliografija s komentarima objavljena za Bugarsku (**Juliana Roth** i **Liliana Eidam**) i za Grčku (**Evangelia Antzaka-Weis**).

Giorgios Kechagioglou piše o grčkim beletrističkim pučkim knjižicama: "Neugriechische belletristische Volksbücher. Vorüberlegungen zu bibliografischen sowie literatur- und gattungsgeschichtlichen Fragen". Od objavljenih ukupno devetnaest, ostali se radovi bave istraživanjem odnosa usmenosti i pisanosti, produkcije i distribucije, recepcije, književnim vrstama i pojedinačnim aspektima pučke književnosti. U posljednjoj grupi radova ističem temu o bugarskim kalendarima nakon 1878. godine (**Lidia Machova**) i pismovnike (listare) u Bugarskoj (1835 -1923) (**Gabriele Wolf**).

Neke od istraženih tema o pučkim bibliotekama i izdavačima u Grčkoj, Bugarskoj i Sloveniji, upućuju na činjenicu da u nas sličnih radova nedostaje pa su ujedno i stimulativan, neizravni poziv na istraživanje hrvatskih pučkih biblioteka i izdavača.

Premda u hrvatskim krajevima u 18. stoljeću ne postoji široka čitateljska publika, nego se može govoriti o tankom urbanom sloju čitatelja, propovjednik Bernard Zuzorić (1683-1762) u Dubrovniku, u jednoj propovijedi (u knjizi objavljenoj trideset godina nakon njegove smrti), obraća se s prijekorom i sarkazmom onima koji čitaju, u stvari, popularno, pučko zabavno štivo ("po krasnom govoru"), skrivaju nepoćudne knjige, vjerojatno ljubavne romane, luksuzno uvezane, skrivene zajedno s ljubavnim pismima:

"S' česa nijesi ozdravio? Trijeba je da si u tvomu posvetilištu sakrio štogod i spremio tebi ugodno, a Bogu veoma neugodno. Je li doma onaj lis' potajni koji budi stare plame, ako se igda počnu gasit? Jesu li one iste knjige zlatnijem pelicam sve obastrte, po krasnom govoru od kojih popio si ko u lijepu sudu pravi otrov da ti smeta tužnu pamet, a da bi Bog dô, da ti ne kreće i u pameti svetu vjeru?"

Propovjednik dobro poznaje i mogući odgovor slabog kršćanina od kojeg se očekuje da spali grijешne knjige: "**Kako užeci one knjige? U Olandisu utještene, ne ima ih iko u gradu!**" ("Besjede duhovne" Dubrovnik 1793, str. 351-352)

Miran Hladnik objavio je studiju o izdavačkoj djelatnosti slovenskog društva "Sv. Hermagoras" koje je objavljivalo knjige različitih vrsta pučke književnosti: "Der Verlag populärer Literatur 'St. Hermagoras'" . Ovoj grupi pripadaju radovi **Evangelie Antzaka-Weis**, **Liliana Eidam**, **Ani Gergova** i **Monika Skowronski** o grčkoj i bugarskoj pučkoj knjižarskoj produkciji i distribuciji. Među radovima o recepciji pučke književnosti, izdvajam studiju **Ines Köhler-Zülch** o popularnim izdanjima priča o Aleksandru Velikom: "Von der Handschrift zum Buch und zur Heftchenliteratur. Bulgarische Geschichten über Alexander der Großen im 19. und 20. Jahrhundert".

Iz bibliografije radova suradnika na spomenutom projektu uočljivo je da su obradene veze i odnosi s književnostima Zapada što je neophodna dimenzija, kako upozorava Klaus Roth, za razumijevanje kulturnog procesa u jugoistočnoj Evropi.

Za buduća istraživanja pučke književnosti ovaj zbornik predstavlja siguran i neophodan vodič.

Divna ZEČEVIĆ

Divna Zečević, Prošlost u sadašnjosti, Popularnost pučkog književnog mišljenja, Izdavački centar Revija Otvorenog sveučilišta, Osijek 1991, 324 str. (Mala teorijska biblioteka, 42)

Između uvodne autoričine napomene kako istraživanju književne tradicije pristupa prije svega radi uočavanja njene "žive prisutnosti (...) u načinu kojim se objašnjava i organizira suvremeni društveni život i društveni odnosi realizirani u sferi književnog teksta napisanog ili izgovorenog" (str. 5) te zaključne misli o "književno djelatnoj

prisutnosti pučke nabožne književnosti" koja "omogućuje svom sloju čitalaca i slušalaca doživljavanje i reproduciranje stvarnosti (...) prema usvojenom uzoru i modelu kojemu književno korijenje seže u srednji vijek" (str. 318) niže se dvadeset tekstova, u rasponu od književnoteorijskih rasprava i motivskih analiza pučkoga štiva (propovijedi, kalendari, pjesmarice) do prikaza terenskih istraživanja (Cernik, Marija Bistrica), koje tu načelnu postavku razrađuju na najraznolikijim jezičnim kontekstima. Kao što je Divna Zečević već istakla u svojoj sintezi "Pučki književni fenomen" u prvoj knjizi "Povijesti hrvatske književnosti" (Zagreb 1978), svaki društveni sloj ima svoju književnost kao što ima i svoj jezik, pa je "sveukupnost čitaočeva životnog iskustva jedini prostor u kojem one postaju i mogu postati književne" (str. 365). Pa ako je ondje uglavnom nastojala odrediti mjesto pučkoga književnog fenomena naspram usmenoj narodnoj s jedne i umjetničkoj književnosti s druge strane te identificirati temeljne osobine i poetičke postupke toga stvaralaštva, ovdje se usredotočila na analizu pojedinih djela, drugim riječima, mehanizama kroz koje to opće funkcionira i ostvaruje se u pojedinačnome.

No, bez obzira na promjenu rakursa, taj slojeviti međuodnos triju sfera stalno se nameće u prvi plan i zahtijeva uvijek nova razjašnjenja s dalekosežnim terminološkim i teorijskim implikacijama, posebno iz aspekta poetike recepcije, kako je to, primjerice, prikazano u analizi rukopisne knjige "Starine iz moga prastarog sela i našeg šokačkog kraja" Ive Čakalića, dovršeno 1970. godine. Pišući o čudima Djevice Marije o kojima je čitao ili slušao u svojoj seoskoj okolini, pučki je autor među mnogim poznatim motivima u stihu obradio i onaj iz mirakula o slikaru koji je Mariju slikao što je ljepše, a vraga pod njenim nogama što je ružnije mogao. Tako anakronizam koji se javlja potkraj XVIII. stoljeća, ali i dvjesta godina kasnije, prestaje biti anakronizam. Jer, kako napominje autorica, "u pučkoj književnoj sferi ne može se govoriti o sekularizaciji kakva je izvršena u razvojnom procesu hrvatske umjetničke književnosti. Motiv i "preživjeli" književni postupci traju kao odloženi rekviziti koji nalaze u pučkoj književnoj sferi svoju novu funkciju, što znači da su svi podjednako dobro došli ako mogu poslužiti krajnjem didaktičkom cilju."

U interpretacijama Divne Zečević pučki tekst nije samo to nego ujedno (i uvijek) pogled na "elitnu" književnost. One su jedna drugoj odraz, jedna u drugoj uvijek prisutne u drugom sluju kao izazov i poticaj za razmišljanje o onome što je odsutno. Autoričin ulazak u sadržajni i poetički svijet djela pučke književnosti uvijek je zapravo početak komparativne analize slojeva i oblika prepletanja dviju izražajnih sfera. Ona pokazuje kako je ne samo život pučkih predaja i motiva slojevit nego je takav i život djela umjetničke književnosti, i kako se mnogi njihovi motivi, preuzeti iz sfere pučkoga (i narodnoga), ponovo u nju emitiraju, na nju utječu i u njoj se preoblikuju i dooblikuju, zaranjaju poput rijeke ponornice u neizmjerljivo polje kulture te iskrsavaju na (ne)očekivanim mjestima, odnosno, kazano riječima same autorice, "uvijek iznenađuje i fascinira postojanje arhaičnih književnih oblika i (...) postupaka kao i njihovo javljanje usporedo s tokovima suvremene književnosti", taj "simultanitet unutar nacionalne književnosti" (str. 189).

Utoliko se *Prošlost u sadašnjosti*, iako sastavljena od rasprava pisanih s različitim povodima i o različitim temama, na nekoliko razina može čitati i kao sintetsko djelo,

primjerice, o motivu sloge i njegovim uvijek novim/starim obradama i prilagodbama političkom i društvenom trenutku. Taj je motiv središnji u ispitivanju umjetničke obrade i društvene funkcionalnosti motiva Zvonimirove kletve u raspravi "Književne popularizacije značenja i sudbine kralja Zvonimira" (str. 39-50) te raspravi "Pučki prigodni tekstovi 19. stoljeća u slavu 'slavenskih apostola' Ćirila i Metodija" (str. 74-87), ali različiti njegovi aspekti identificiraju se i u drugim pučkim ostvarenjima, baš kao što se u panoramskom pogledu pojavljuje u mnogovrsnim, izravnim ili posrednim, prepletanjima s motivom "tuđnica" kao izvora svih nedaća idealnoga, bilo vjerskoga, bilo narodnosnoga kolektiva.

Analizirajući na taj način gotovo sve ključne teme hrvatskoga XIX. stoljeća, vremena kada se oblikovala moderna politička misao, D. Zečević pokazuje ne samo osobine jedne književne poetike nego i ukorijenjenost onodobnih političko-ideologijskih sustava, posebno njihovih krilatica i mobilizacijskih simbola, u tradicijsku motiviku i frazeologiju. Istraživanje koje bi obuhvatilo, primjerice, ideologiju braće Radića kao dominantnu među Hrvatima u prvoj polovici ovog stoljeća, ili pak kasnije posezanje za motivima pučke i usmene književnosti u agitacijske svrhe u partizansko-komunističkom diskursu zacijelo bi otkrilo još mnogo veoma zanimljivih prepletanja i pokazalo mehanizme u kojima činjenice politike postaju ili funkcioniraju kao činjenice kulture i obratno.

Dva su teksta u tome pogledu posebno poticajna. Rasprava "Prigodni tekstovi u stihu i prozi u čast Josipa Jurja Strossmayera" (str. 51-73) naznačuje u kontekstu druge polovice prošloga stoljeća mehanizme onoga što politološka znanost u ovome naziva terminom "kult ličnosti", a što nipošto nije jednoznačan, samo politički fenomen. Strossmayer je bio izuzetna ličnost, središnja u jednom trenutku nacionalne povijesti, i u vezi s njime oblikovale su se književne usporedbe s velikanima hrvatske, biblijske i povijesti ostalih slavenskih i neslavenskih naroda, a autorica ga posebno nastoji prikazati u svjetlu književnih popularizacija i kontekstu svakodnevnih društvenih odnosa i običaja gradske i seoske sredine. Postupak kojim se "karakteristični izdvojeni događaji oformljuju u jednostavne književne forme", ili "pojedini isječci iz biografije prenose usmenim i pisanim putem s varijantnim razlikama", iako se ovdje ne rabi politološka terminologija, na tragu su upravo ispitivanja mehanizma kulta ličnosti (i utoliko pionirski u našoj znanosti). Rasprava pak "Pučki pjesnik Mihovil Pavlinović i misao o dvije književnosti" (str. 88-99) pokazuje kako je taj javni djelatnik, kod kojega je već uočeno kako se plodonosno i svaralački koristio motivima i frazeologijom narodne epske pjesme u nacionalnom i političkom djelovanju (J. Kekez), s jednakim umijećem - ili nadahnućem - rabio i elemente pučke književnosti, kako u elementima zajedničkim objema sferama (motiv "krsta časnoga i slobodne zlatne"), tako onima karakterističnima samo drugome (dubinska predodžba duše i tijela kao varijacija poznatoga srednjovjekovnog motiva nabožne književnosti, ali i opća moralna pouka, težnja da se "popravi iskvareni svijet").

Paradigmatska je u tome pogledu rasprava "Transformacija legende o čudu Gospe Sinjske iz 1715. godine u hrvatskoj usmenoj i pisanoj književnosti" (str. 244-269). Dok autorica identificira izražajne i sadržajne komponente legende i slijedi njene transformacije u usmenu predaju u gotovo trostoljetnom rasponu, pred nama se raspleće beskrajno klupko veza - od motiva Marije koja spasava opsjednuti grad, česta u starim glagoljskim zapisima, do kreativne manipulacije legendom iz opozicije prema teističkom svjetonazoru u *Kurlanima* Mirka Božića, jednome od ključnih suvremenih hrvatskih romana.

Na kraju, više urednicima nego autorici može se zamjeriti tek to što u obliku bibliografskih napomena ili kako drugačije nije navedeno gdje su tekstovi bili izvorno

objavljeni ili pročitani te jesu li ovdje što doradivani, proširivani ili skraćivani. Ovako se tek iz konteksta, ne u svim slučajevima, razabire da su posrijedi većim dijelom referati sa znanstvenih skupova.

Ivo ŽANIĆ

Rhythmik und Metrik in traditionellen Musikkulturen, Editor Oskár Elsček, VEDA Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften, Bratislava 1990, 294 str. (Musicologica Slovaca)

Knjiga je raspoređena u poglavlja pod naslovima: Osnovni teorijski problemi, Narodne glazbene kulture zapadne i jugoistočne Evrope, Plesna i instrumentalna glazba, Eksperimentalna i specijalna istraživanja.

Prvo poglavlje donosi tri studije. Ludwik Bielawski (Warszawa) sažeto izlaže temelje

glazbenog ritma i to sustavnošću istraživača koji se desetak godina posvetio toj problematici. Kao primjer autorove temeljitosti ovdje navodimo samo izlaganje o čovjekovu svjesnom pamćenju neposredne prošlosti, tj. upravo protekle ritamske pojave - i njegovoj svijesti o neposrednoj budućnosti, tj. svjesnom očekivanju (pa i pretpostavljanju) ritamske pojave koja upravo dolazi - što zajedno, kao cjelina, osigurava postojanost odvijanja ritamskih pojava. Takvo osvješćivanje omogućava dublje doživljavanje i temeljitije proučavanje glazbenog ritma. O. Elsček iznosi vremenska i prostorna načela u glazbenom oblikovanju, kritički prikazujući teorije i područja istraživanja ritma prema dosadašnjim rezultatima teorije glazbe, glazbene psihologije i istraživanja folklorne glazbe. Među pojavama i problemima ritma u evropskoj folklornoj glazbi Doris Stockmann (Berlin) upozorava na značenje verbalnih oznaka za različite osobine ritamskih pojava s obzirom na tempo, pokrete i kretanje, izražavanje emocija, gotovo govorno, ne pjevano izvođenje teksta i složene vrste ritma.

U skupini radova o pitanjima ritma u folklornoj glazbi zapadne Evrope Hallgrimur Helgason (Reykjavik) raspravlja o načelima oblikovanja islandskih melodija prema metroritamskoj strukturi pojedinih riječi i broja slogova u stihovima, Margareta Jersild (Stockholm) o glazbenom ritmu i metrici teksta u napjevima švedskih balada, Gottfried Habenicht (Freiburg) o koordinatama shvaćanja metroritamskog oblikovanja u njemačkim narodnim napjevima, posebno s obzirom na tzv. normirane, donekle pojednostavljene notne zapise napjeva za svekolik (pa i metrički ponešto raznolik) tekst pojedine pjesme - te Dorothe Schubarth (Basel) o odnosima ritma, akcenta i mjere u napjevima španjolske pokrajine Galicije.

Osnovna pitanja ritma i mjere, nejednake jedinice mjere, glazbenoritmicki smislaono odredljive dijelove u slobodnom ritmu i različite pristupe tim problemima u jugoistočnoj Evropi obrazloženo izlažu Benjamin Kruta (Tirana, uz primjere albanske folklorne glazbe), Todor Džidžev (Sofija, uz gradivo iz Bugarske), Dimitris Themelis (Thessaloniki, gradivo iz Grčke), Jerko Bezić (Zagreb, građa iz Hrvatske). Toj se skupini priključuje i rad Ankice Petrović (Sarajevo) o novim aspektima u analizi melodijskih sadržaja i tonalnih sistema u napjevima gangi s područja Hercegovine, jugozapadne Bosne i Dalmatinske zagore.

Treće poglavlje započinje rad L'ube Ballove (Bratislava) o problematici metroritamskog oblikovanja u historijskim notnim zapisima melodija folklorne plesne glazbe, o izračunavanju stupnja njihove međusobne sličnosti uz usporedbe sa zapisima odgovorajućih folklornih plesnih melodija iz 20. stoljeća. O notnim zapisima plesnih melodija u zbirci *Tabulatura Vietoris* iz 17. stoljeća, posebno s obzirom na metroritamske strukture većih plesnih cjelina gdje je npr. prvi, sporiji ples u dvodijelnoj, a drugi, brži u trodijelnoj mjeri - raspravlja Ilona Ferenczi (Budapest). Plesne melodije iz poljskih pokrajina Warmia i Mazury, uz opsežne tabele metroritamskih obrazaca pojedinih plesova

i notne zapise plesnih melodija, prikazuje Aleksander Pawlak (Poznań). Grozdana Marošević (Zagreb) izlaže mogućnosti klasifikacije hrvatskih narodnih pjesama uz ples - paralelnim proučavanjem strukturâ glazbene strofe napjeva, pjevanog teksta, broja slogova u pojedinim stihovima te strukture plesa (plesnih pokreta). Svirku u brazilski glazbeni luk *berimbau* te metroritamske i ujedno melodijske obrasce (*toques*) u glazbenoj pratnji borbene igre *capoeira* uz notne i posebne, svirci na tom instrumentu prilagođene zapise - detaljno iznosi Tiago de Oliveira Pinto (Berlin / Bahia). Toj se skupini pridružuje i rad Bálinta Sárosija (Budapest) o klasifikaciji instrumentalnih melodija, naročito onih koje proizlaze iz napjeva pjesama mađarskih svinjskih pastira i gajdaša.

Četvrto poglavlje bavi se preciznim mjerenjima trajanja pojedinih zvukova u milisekundama i izračunavanjima različitih odnosa takvih trajanja - uz popratna teorijska obrazlaganja. Na primjeru instrumentalne glazbene pratnje jedne austrijske polke takva je pitanja mjerenja uz posebno oblikovane zapise metroritamskih obrazaca obrazložio Franz Födermayr sa bečkog sveučilišta. Jürgen Elsner i Reiner Kluge sa berlinskog Humboldtovog sveučilišta mjerenjima su obradili oblike alžirskog metroritamskog obrasca *mīzān Inširāf* i oblike obrazaca instrumentalne pratnje kubanskih plesova *Yuba* i *Frente* uz detaljnu statističku analizu. Takvom se analizom služio i Christian Kaden (Berlin) u radu o otegnutim dugim tonovima koji u signalnoj svirci njemačkih pastira oblikuju glazbene formalne cjeline. Poglavlje završava Axel Hesse (Berlin) interesantnim uspoređivanjima dijelova J. S. Bachovih skladbi za violinu solo s odgovarajućim srodnim pojavama u afroameričkoj i srednjoevropskoj folklornoj glazbi.

Prikazana knjiga koja sadrži sažete rezultate višegodišnjih sustavnih istraživanja i proučavanja s područja izloženih tematskih cjelina vrlo je vrijedan i značajan doprinos međunarodnom istraživanju i proučavanju ritma u folklornoj glazbi.

Jerko BEZIĆ

Knjiga ima predgovor, četiri pozdravna govora, dvije uvodne teme, te 26 članaka, opremljenih crtežima, fotografijama, kartama i kinetogramima. Sadrži referate dvanaestoga skupa Komisije za istraživanje pjesme, glazbe i plesa Njemačkoga društva za narodne običaje, održanih od 12. do 16. rujna 1990. g., na Otto-Friedrich Sveučilištu u Bambergu.

Iza predgovora urednice knjige, prof. dr. Marianne Bröcker s katedre za narodni ples Sveučilišta u Bambergu (jedine u Njemačkoj), slijede pozdravni govori iz kojih se vidi historijat i rad Komisije. Nakon nekih referata slijedi i diskusija. Članci su po temama podijeljeni u četiri poglavlja: Uvod u temu, O povijesti i terminologiji plesa, Aktualna izvješća o istraživanju i njegovanju plesa, Plesna glazba i glazbenici.

Njemački primjer pokazuje da se etnokoreologija, kao samostalna disciplina, u Europi razvija relativno sporo. Naime, donedavno su etnomuzikolozi istraživali ples. Nastojali su ujednačiti terminologiju o plesu, a uglavnom su se bavili strukturom plesa i usporednim istraživanjima na toj osnovi. Iako se sve više govori o potrebi istraživanja plesa u kontekstu, referati u Bambergu uglavnom se bave temama koje tumače ples s koreoloških polazišta. Govore o povijesti i terminologiji plesa, o njegovanju plesa u

Tanz und Tanzmusik in Überlieferung und Gegenwart, Bericht über die 12. Arbeitstagung der Kommission für Lied-, Musik- und Tanzforschung* in der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde e.V. vom 12. bis 16. September 1990 in der Otto-Friedrich-Universität Bamberg, Hrsg. von Marianne Bröcker, Universitätsbibliothek Bamberg, Bamberg 1992, 462 str. (Schriften der Universitätsbibliothek Bamberg, Bd. 9)

pojedinin regijama Njemačke i u inozemstvu, te o plesnoj glazbi i glazbenicima, jučer i danas. Ovo je prvi put od osnutka Komisije 1965. g. da su susreti posvećeni isključivo plesu. Dva uvodna referata, prvi o tradicijskoj i suvremenoj plesnoj glazbi (Günter Noll) i drugi o plesu kao dinamičnome fenomenu (Petr Novák) upućuju na etnokoreologiju i etnologiju plesa kao samostalne discipline, te pokazuju da se o tom složenom kulturnom fenomenu u Njemačkoj počinje ozbiljnije i potpunije razmišljati.

Tvrtko ZEBEC

Lisbet Torp, Chain and Round Dance Patterns, A Method for Structural Analysis and Its Application to European Material, University of Copenhagen, Museum Tusulanum Press, København 1990, 3 sv. (173 str.; 220 str.; 118 str.)

Znanstvenici Studijske skupine za etnokoreologiju ICTM-a (International Council for Traditional Music), postavili su 1974. g. model strukturalne analize plesa, koji tada nisu pratili primjeri analize. Tijekom proteklih dvadeset godina rijetko su se takve analize izvodile, a još rjeđe objavljivale (A. Giurchescu - o perspektivama strukturalne analize, 1984.).

Za svakog etnokoreologa stoga je dragocjena knjiga u tri sveska, ishod nastojanja dr. Lisbet Torp da u cjelini objavi i rastumači metodu kojom je izvela komparativnu strukturalnu analizu kola i lančanih plesova Europe, sa svim popratnim materijalom: tablicama i izvrsnim fotografijama (u prvom svesku), indeksima i katalozima (u drugome), te kinetogramima, upitnicama i geografskom kartom (u trećem svesku).

Studiju u prvom svesku autorica počinje poglavljem o geografskoj rasprostranjenosti kola i lančanih plesova te kratkim tumačenjem njihova ritualnoga i društvenog konteksta. Spominjući neke primjere, povezuje kola i lančane plesove s događajima kroz godinu i izmjenu godišnjih doba.

Prihvatljivo i jasno teorijsko tumačenje analitičke metode i principa u drugom poglavlju razvija se od analize jednostavnijih do složenijih plesnih obrazaca (dance patterns), a izvrsno opremljena knjiga omogućuje da se izlaganje kvalitetno prati.

Obrasci plesa analiziraju se prema dvjema osnovnim kategorijama - prema koracima hodanja i trčanja (travelling steps), i prema koracima koji u monotonj progresiji koraka hodanja odnosno trčanja djeluju kao oklijevanje, neka vrsta prekida (hesitation steps). Strukturalna analiza utemeljena je tako na međusobnome odnosu dviju osnovnih kategorija, *A* i *B*, odnosno dvaju motiva, *a* i *b*, kao sastavnih dijelova plesnih obrazaca. Različite kombinacije osnovnih kategorija, dodavanjem motiva *a*, stvaraju idućih pet kategorija, tako da je za izvedbu komparativne analize utvrđeno sedam kategorija. Ritmičke i kinetičke izvedenice tih sedam kategorija svrstane su u idućih pet potkategorija.

Treće poglavlje sadrži podatke o rasprostranjenosti pojedinih plesnih obrazaca kola i lančanih plesova, sa sličnostima i razlikama u principima njihovih variranja.

Nedostatke i prednosti kompjutorske obrade podataka autorica navodi u četvrtom poglavlju, te zaključuje da je takva obrada omogućila različite poglede na pojedine podatke i proširila mogućnosti tumačenja.

Analiza i studija pokazuju da su postavljene kategorije i potkategorije izvedene tako da se samo mali broj obrađenih primjera nije mogao uklopiti u postavljenu segmentaciju i kategorizaciju. Primjenljivost metode, dakle, nije dovedena u pitanje, to više što je otvorena mogućnost dorade i oblikovanja dosad nepostavljenih potkategorija.

Ishod analize također dokazuje pretpostavke mnogih istraživača da je broj plesnih obrazaca koji čine strukturalnu osnovu korpusa europskih kola i lančanih plesova vrlo ograničen.

Autorica je namjerno analizirala isključivo plesne korake, ne zadržavajući se na kontekstu izvedbi. Samo tako je i mogla provesti komparativnu analizu europskoga plesnog materijala, s obzirom na mnoštvo obuhvaćenoga gradiva. Spominje kako bi provjera plesa u njegovu originalnom kontekstu, nakon izvršene analize, mogla potvrditi da je takva analiza dobar temelj za nove studije o univerzalnostima i posebnostima različitih plesnih kultura.

U katalogiziranju plesa po regionalnom i etničkome principu autorica spominje plesove koje izvode Mađari i Hrvati, u Laslovu (Slavonija, Hrvatska) i u Lakocsi (Sarköz, Mađarska). Autorica se služila podacima Gy. Martina, koji s mađarskih gledišta govori o miješanoj populaciji Mađara i Slavonaca. Tako se zbog miješanja etničkoga i regionalnog principa podjele Slavonija u katalozima pogreškom pojavljuje kao regija bivše Jugoslavije, izdvojena iz Hrvatske.

Od mnoštva različitih plesova koje Hrvati plešu u kolu, prema literaturi koja je autorici bila dostupna, analizom je obrađeno četrdesetak. Veliki doprinos objavljenе studije komparativnoga istraživanja europskih kola i lančanih plesova trebao bi stoga djelovati i poticajno. Provjera rezultata i širenje analize otkrili bi hrvatske posebnosti plesanja u kolu, pokazali njihovo mjesto u odnosu na Europu i pripomogli većem razumijevanju veza između kultura istoka i zapada.

Tvrtko ZEBEC

Burgenland - Gradišće austrijska je pokrajina u kojoj se govori više jezika. 9 posto Gradišćanaca i Gradišćanki danas govore ili razumiju hrvatski, a oko 6 posto njih govori i razumije mađarski. Usto 10 posto osoba koje govore samo njemački žive u višejezičnome domaćinstvu. Ta gradišćanska gotovo laboratorijska situacija bila je poticaj istraživanju, pogotovu zato što je u popisu stanovništva 1991. po prvi put u dvadesetom stoljeću u toj pokrajini zabilježeno zaustavljanje smanjenja broja građana koji se služe manjinskim jezicima. Da nije riječ o slučajnoj pojavi pokazuju podaci o učenju tih jezika kao i podaci župnih ureda o nacionalnom identitetu njihove pastve.

Trendwende?, Sprache und Ethnizität im Burgenland, (Hg.) Werner Holzer, Rainer Münz, Passagen Verlag, Wien 1993, 374 str. (Passagen Gesellschaft)

Uočivši mijenu trenda istraživačka ekipa, predvođena profesorom Humboldtovoga sveučilišta u Berlinu Rainerom Münzom i suradnikom Wernerom Holzerom, postavila si je neka vrlo značajna i ne samo znanstveno relevantna pitanja. Na primjer: pod kakvim će se okolnostima Hrvati, Mađari i Romi u Burgenlandu održati kao etničke skupine? Tko i u kojim područjima upotrebljava hrvatski, mađarski i romski jezik? U kojem se opsegu jezične kompetencije prenose u obitelji, u vrtićima, u školama? Kakve su perspektive hrvatskoga ili mađarskoga identiteta nezavisno od upotrebe jezika?

Želeći odgovoriti na ta pitanja autori rasprava u ovoj knjizi bave se empiričkim istraživanjem suvremene upotrebe i učenja hrvatskoga i mađarskoga jezika. Iscrpno se obrađuje jezična praksa u školama (Wedral, Kaiser). Radovi se zasnivaju na podacima o upotrebi manjinskih jezika iz najnovijega popisa stanovništva 1991 (Ladstätter): taj se materijal proučava sociološki, demografski, povijesno i lingvistički (Holzer, Münz). Uz to autori istražuju i neke specifične, ne manje važne teme.

Premda u jednom istraživanju objavljenomu u ovoj knjizi postoji naznaka kako ljudi, subjektivno, jezik smatraju primarnim znakom etničke identifikacije, to ipak nije sasvim točno. Jezik i kultura zapravo su samo vanjske oznake, oni vrhovi sante što vire iznad površine, a ispod nje se kriju društveni, gospodarski i politički interesi koji grade i oblikuju etnički i nacionalni identitet.

Naša se nacionalna misao o hrvatskomu identitetu oblikovala pod snažnim utjecajem ideja 19. stoljeća o jeziku i kulturi kao temeljnim, upravo jedinim nositeljima znakova etničke pripadnosti. Stoga se naši istraživački pristupi još uvijek grade u tom okviru, a da o javnom mnijenju i ne govorimo. Upravo zato čini mi se korisnim i izazovnim zaviriti u ovu knjigu, o nama tako bliskom predmetu, knjigu što objavljuje istraživanja koja odustaju od prošlostoljetne paradigme i uočivši promjenu trenda u samome fenomenu mijenjaju također trend znanstvenoga pristupa. Priklanjaju se situacijskom istraživanju etničkoga identiteta i jezika.

Svim je radovima zajedničko to što ne stavljaju težište na istraživanje i opis samih etničkih znakova nego na socijalne i političke situacije koje potiču afirmiranje etniciteta. Opraštajući se od istraživanja sadržaja etničke kulture i folkloru te njegove eksploatacije kao bitnih činilaca identiteta i njegovanja etničke svijesti - pojedine studije upozoravaju da je problem manjina prvenstveno političko pitanje i da se etnicitet ne razvija nezavisno od tijekova modernizacije, individualizacije te da on, mijenjajući se, traje u okvirima europskoga civilizacijskoga procesa.

Kakva je u svemu tome uloga jezika, kakvi se procesi zbivaju s jezikom i u vezi s jezikom. Kakva je jezična svijest a kakav status pojedinih jezika i govornika manjinskih jezika? U Gradišću - Burgenladu mogu se promatrati procesi jednojezičnosti i dvojezičnosti, različite situacije upotrebe jezika, međuodnosi njemačkoga, hrvatskoga i mađarskoga jezika (Buranits, Csenar, Dressler, Palatin). Šarmantna je studija o ulozi glazbe u strategiji preživljavanja manjine; riječ je zapravo o odnosu pjevanja na manjinskom hrvatskom jeziku ili/i pjevanja na njemačkom (Hemetek). Vrlo je zanimljiv članak o odnosu religije i politike kod Gradišćanskih Hrvata. On objašnjava kontekst pučke pobožnosti kojom se etnolozi obično bave (Reiterer). Pozornosti je vrijedan članak o obrascima sklapanja mješovitih brakova (Roth). Ne znam jesam li s više zanimanja pročitala tekst koji radikalno prilazi prikazu starih i novih etničkih teorija (Riegler) ili onaj o povijesti nacionalnih manjina u srednjoj Europi (Heuberger, Suppan)...

Izdvajajući nasumce, i gotovo bez nekog kriterija, netom spomenute članke oštetila sam sve ostale autore. Željela bih međutim naglasiti zavidan akademski nivo ne samo pojedinih nego zapravo svih studija sabranih u ovoj knjizi: one imponiraju po temeljitoj pripremi istraživanja, po poznavanju i kritičkom korištenju literature, sve do one najnovije, po teorijskim razmišljanjima podjednako kao i po istraživačkim postupcima i po razini znanstvenoga diskursa pri interpretaciji.

U nas, gdje su nacionalni i etnički problemi doslovce gorući, diskurs o njima obojen je našim temperamentima a nerijetko našim euforijama. Manje ih istražujemo kao politički fenomen a više o njima politički, nerijetko politikantski govorimo. Uz to rat donekle izolira našu znanstvenu zajednicu. Sve je slabiji dotok novih knjiga a s njima i dotok ideja: iz ove poticajne knjige mnogo se toga može naučiti.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

U prvoj polovici 15. stoljeća, bježeći pred Turcima, velika skupina Hrvata napustila je svoja ognjišta. Najmasovniji smjer ove hrvatske dijaspore kretao se prema sjeveru u dvama osnovnim pravcima. Jedan u južnu Ugarsku, a drugi, sjeverozapadni, vodio je u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku. U tim predjelima, koji su dakle, izbjeglih hrvatskom stanovništvu postali nova domovina prije nekoliko stotina godina, Hrvati-premda malobrojini-žive i dan danas.

U Devinsko Novo Selo, selo u zapadnoj Slovačkoj (područje Moravskoga polja) Hrvati su došli 1541. godine. Iako im okruženje i povijesni događaji nisu išli na ruku u nastojanju da stvore jaču i kompaktniju etničku zajednicu, ipak su do danas sačuvali svoj hrvatski identitet, jezik, neke običaje. Zanimljivo je, da se najtežim razdobljem za Hrvate u Slovačkoj smatra upravo posljednjih pola stoljeća kada su živjeli u okviru socijalističke Čehoslovačke. Stoga ne čudi da je njenim raspadom uslijedilo razdoblje kulturne i etničke/nacionalne emancipacije Hrvata u Slovačkoj.

Godine 1990. u Devinskom Novom Selu osnovano je Hrvatsko kulturno društvo, a nedugo zatim i druga su hrvatska sela osnovala slične institucije (Hrvatski Jandrof, Čunovo i Hrvatski Grob). Objedinjeno rade pod okriljem Hrvatskoga kulturnog saveza u Slovačkoj. Jedan od primarnih zadataka i ciljeva ovoga saveza jest čuvanje i promicanje sveukupnoga hrvatskog kulturnog nasljeđa, te su ove dvije knjige izravan rezultat njihova rada.

Prva knjiga pripada domeni usmene književnosti, te etnografskoj i memoarskoj literaturi. Sadrži zbirku pripovijedaka i poslovice, te sjećanja starijih stanovnika ovoga sela o svakodnevnome životu (opisi gospodarenja, rodbinskih odnosa, trudnoće i poroda, kumstva, krštenja i slično). Većinu njih autor je zabilježio tijekom 1965. i 1966. godine, a tek nekolicinu 1992. godine, što je važan podatak za eventualne lingvističke i lingvo-stilističke analize. Prilog knjizi čini manja studija samoga autora o hrvatskome čakavskom narječju kojim se govorilo i kojim se još govori u Devinskom Novom Selu. U njoj, uz podatke o samome jeziku, on podastire i svoja zapažanja o upotrebi hrvatskoga jezika i sužavanju njegovoga egzistencijalna prostora. Autor je također priložio popis kazivača, te dvadeset fotografija. Ova je knjiga dvojezično izdanje (slovačko i hrvatsko), čime su izdavači osigurali širi krug čitatelja u Slovačkoj (misli se podjednako na Slovake, kao i Hrvate koji više ne govore materinskim jezikom).

Druga knjiga tek se ponešto razlikuje od prethodne. Nešto je skromnijega obujma i ne sadrži priloge, a izdanje je jednojezično - hrvatsko, također na lokalnome dijalektu. Sadržaj je raznolik. Ima opisa iz kruga tzv. životnih običaja: rođenja djeteta, svadbenih običaja i pogreba. Nadalje slijede opisi sezonskih poslova kao što su kosidba i žetva. Dio prostora posvećen je tradicijskoj ishrani, te seoskim glasnici, vjerskome životu, jeziku.

Obje knjige sadrže zanimljivu građu o Hrvatima u Devinskom Novom Selu. Premda će ih zasigurno koristiti etnolozi, folkloristi, lingvisti i drugi, one treba da budu tek poticaj za ozbiljnija i sustavnija stručna i znanstvena istraživanja Hrvata u Slovačkoj.

Jadranka GRBIĆ

Viliam Pokorný, Hrvati u Devinskom Novom Selu = Chorváti v Devínskej Novej Vsi, Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj, Bratislava 1992, 76 str., [14] str. tabli fotografija.

Hrvatsko etnikum v Devinskom Nuovom Seli, II. zbornik, pripremila Etnografska skupina Hrvatskoga kulturnoga društvo v Devinskom Nuovom Seli pod peljanjem Augustina Dvorskoga, redaktor Viliam Pokorný, Hrvatski kulturni savez u Slovačkoj, Bratislava 1993, 70 str.

Maria N. Todorova, *Balkan Family Structure and the European Pattern*, Demographic developments in Ottoman Bulgaria, American University Press, Washington 1993, [251] str. razl. pag.

Ovom je detaljnom studijom Maria Todorova nastojala popuniti praznine i ispraviti netočnosti u poznavanju demografske strukture Bugarske u XIX. stoljeću, ali i smjestiti bugarske demografske procese u širi europski kontekst. Autorica je analizirala dobnu i spolnu strukturu stanovništva, natalitet, nupcijalitet i mortalitet, te obiteljsku strukturu onodobne Bugarske. Analize se temelje na poreznim dokumentima Otomanskoga carstva, na župskim knjigama nekoliko katoličkih sela u Plovdivskome kotaru, te na etnografskim podacima Etnografskoga instituta i muzeja pri Bugarskoj akademiji znanosti (građa iz razdoblja između 1930. i 1970. godine). Svakoj analizi građe prethodi kritika izvora, kako statističkih, tako i kvalitativnih. Autorica je svjesna da njihova reprezentativnost nije posve neupitna (primjerice, reprezentativaju li katolička sela ukupno seosko stanovništvo bez obzira na konfesionalne razlike), te da su podaci zbog velike varijabilnosti nedovoljno pouzdani. Kritična je i prema uporabi etnografskoga materijala XX. stoljeća kada se zaključuje o prethodnim stoljećima, no smatra da se može ekstrapolirati barem do polovice XIX. stoljeća. Upravo zbog siromaštva kvantitativne građe, posegnula je za raznolikim, prvenstveno etnografskim izvorima i interdisciplinarnim pristupom što objedinjuje socijalnu povijest, povijesnu demografiju, antropologiju i intelektualnu povijest. Etnografski podaci ili potvrđuju ili objašnjavaju kvantitativne podatke, ili su, pak, jedinstveni u krajevima za koje nema statističkih podataka. Izvrsno su inkorporirani u analize demografske strukture stanovništva, te pridonose pouzdanosti i obuhvatnosti analize, i boljemu razumijevanju života u Bugarskoj 19. stoljeća.

Veliki je dio studije posvećen statističkoj analizi obiteljske strukture i raspravi o njoj u okviru pitanja o južnoslavenskoj zadruzi, te šire u okviru rasprava o obiteljskoj strukturi u europskome kontekstu. Ovdje će ga pobliže (no ipak ne i u detalje) predstaviti, jer mi se čini nezaobilaznim tekstom za sve buduće istraživače zadruge. Pomoću statističke građe autorica dovodi u pitanje raširenu pretpostavku (gotovo pretvorenu u mit) o univerzalnosti zadruge na Balkanu, a posebice u Bugarskoj. Polovicom XIX. stoljeća srednja se veličina kućanstva kretala između 4,5 i 5 članova, što omogućuje zaključak da Bugarska pripada široj europskoj regiji u kojoj pretežu nuklearne obitelji. Jedino su u zapadnoj Bugarskoj zadruge bile prisutne u većemu broju.

Statistički su podaci potakli autoricu na raspravu o južnoslavenskoj zadruzi, pa iznosi pregled i kritiku dosadašnjih studija o toj temi, ali i vlastite teze. Smatra da su zastupnici različitih pristupa zadruzi pretjerali u svojoj argumentaciji i time pomogli da zadruga dobije istaknuto mjesto i ulogu u društvenome životu južnih Slavena, posebice Bugara. Istodobno, smatra autorica, pretjeralo se i u isticanju jedinstvenosti sjeverozapadne europske obitelji, posebice engleske nuklearne obitelji, čije postojanje koreliralo s individualizmom i demokratskošću toga dijela Europe. I jedno je i drugo proučavanje povijesti obitelji imalo jake ideološke konotacije. Istraživači su engleskome iskustvu pridali normativni i prirodni karakter, pretjeravši u postuliranju njegove jedinstvenosti, a iskustvo ostale Europe, i, indukcijom, svijeta, smatrali su tek aberacijom normativnoga modela (engleskoga). Mogli bismo reći da su raniji historijski demografi počinili grešku kulturocentrizma. Prema autorici takovo isticanje razlike zapadne i ostale Europe pojednostavljeno je viđenje. Glavna je razlika zapadnoeuropske i jugoistočnoeuropske obitelji u činjenici da su na Balkanu višestruke (multiple) i proširene (extended) obitelji češće i kroz duže vremensko razdoblje bile razvojni stupanj životnoga ciklusa obitelji, te da je uz to bio proširen ideal takve obitelji.

Autorica polazi od činjenice da je naziv zadruga umjetni termin nastao u 19. stoljeću. Zatim pledira za terminološku strogost (koja jedina omogućuje komparaciju obitelji iz različitih europskih regija), a protiv je nekritičkoga zamjenjivanja pojmova zadruge i složenih tipova obitelji (prema Laslettovoj tipologiji proširenih i višestrukih - extended i multiple). Naime, u mnogim je kvantitativnim (povijesnodemografskim) studijama zadruga poistovjećena s proširenom i višestrukom obitelji, i time je svedena na rezidencijalno i na srodstveno obilježje, a zanemarena su ostala njezina centralna obilježja - odnosi vlasništva, organizacija rada i potrošnja. Autorica zastupa tezu da je zadruga kompleksna struktura i proces, te da su upravo ta posljednja obilježja *conditio sine qua non* za opis zadruge. Nažalost, povijesna kvantitativna građa pruža mogućnost proučavanja obitelji i kućanstava na temelju njihovih srodničkih odnosa, a ne i drugih njihovih obilježja; ona zapravo ne pruža mogućnost izračunavanja udjela zadruga među proširenim i višestrukim obiteljima. Drugim riječima, proširene i višestruke obitelji po Laslettovoj tipologiji nisu supstituti zadruge; jer nisu sve nego samo neke proširene i višestruke obitelji zadruge. Kako se Laslettova tipologija dosad najviše upotrebljavala pri proučavanju obitelji i kućanstava, to ona ipak ostaje na uporabu i istraživačima u regijama sa zadržanom strukturom obitelji, no uz navedeni oprez da zadruga imade samo jedno svojstvo proširenih i višestrukih obitelji- veći broj članova i njihovu strukturu.

Stoga i autorica zadrugu istražuje kao tip obitelji i kućanstva, no nedostatke kvantitativnih izvora dopunjuje korištenjem kvalitativnih izvora i interdisciplinarnim pristupom. Na temelju svega autorica tvrdi da se o zadruci na Balkanu može pouzdano govoriti kao o pojavi 19. stoljeća. Historijska je dokumentacija nedovoljna da potvrdi tezu kako je zadruga prije postojala kao stadij u razvoju južnoslavenske obitelji. Izvori prije XIX. stoljeća, primjerice otomanski popisi XV. i XVI. stoljeća, zapravo jednoznačno ne izdvajaju kućanstva, a zaključivanje o postojanju zadruge u prošlim stoljećima na temelju ekstrapoliranja etnografskih podataka iz XX. stoljeća smatra nedopustivim, rekli bismo ahistorijskim. Njezina argumentacija, kaže autorica, ne dokazuje da zadruga nije postojala prije XIX. stoljeća (navodi pritom suprotne teze Karla Kasera), no isto se tako ne može dokazati ni njezina stalna prisutnost i linearni razvoj.

Iz analize proizlazi i simbolička zabrana uporabe termina zadruga u kvantitativnim (historijskodemografskim) istraživanjima. Naime, želi li se zadržati taj termin, tada treba zadržati i termine *frèreche*, *fratellanza* i *Grossfamilie*. Autorica se boji da zadržavanje tih termina nosi opasnost da se tim tipovima obitelji pripišu neka posebna romanska ili germanska svojstva, kao što se često zadruga smatrala institucijom imanentnom Slavenima. U slučaju zadruge dodatni je razlog da se termin odbaci i taj da ga je u XIX. stoljeću izmislio Vuk Karadžić, tj. da je to knjiški termin.

Autorica nudi alternativno objašnjenje pojave zadruga u razdoblju od kasnoga XVIII. do ranoga XX. stoljeća. U objašnjenju se veći naglasak stavlja na ekološke uvjete, a ne na kulturološke i ideološke čimbenike. Geografska frekvencija zadruga jednoznačno slijedi liniju balkanskih planina bez obzira na etničke granice. Također, ekonomije u kojima se javlja zadruga stočarske su ili mješovite stočarsko-ratarske ekonomije (Traian Stoianovich testirao je tu korelaciju na srpskome materijalu). Zadruga se, prema autorici, ne može smatrati arheološkim prežitkom nego odgovorom na izazove što ih donose posebni uvjeti života - stočarsko-ratarsko gospodarstvo u planinskim krajevima. Autorica skromno kaže da je riječ o alternativnoj hipotezi, što sadrži mnogo ako ne i više prihvatljivih elemenata od uobičajene teze o dugoročnome postojanju zadruga.

Ova će knjiga, zbog bogate literature koju komentira, zbog novih teza i pogleda koje iznosi, kao i zbog prikaza statističke građe o demografskoj strukturi Bugarske XIX. st., nadam se, postati nezaobilazan priručnik istraživačima ne samo jugoistočne Europe.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ

Gabriella Schubert, Kleidung als Zeichen, Kopfbedeckungen im Donau-Balkan-Raum, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 1993, 642 str. (Balkanologische Veröffentlichungen; Bd. 20)

Već se iz glavnog naslova ove obimne knjige - *Odjeća kao znak* - moglo naslutiti da će G. Schubert problematici odijevanja, toj toliko obrađivanoj temi u etnologiji, pristupiti ponešto drugačije nego što je dosad bilo uobičajeno. Njezino je polazište utemeljeno u zamisli da krajnji cilj istraživanja odjeće mora biti spoznaja o čovjeku koji je odijeva.

Iz takva je stajališta proizašao i autoričin metodički postupak: kombinacija kulturno-historijskoga, etnološkoga i strukturalističko-semiotičkog pristupa. Upravo potonjem posvećuje veću pažnju u uvodnome dijelu. Slijedom strukturalističko-funkcionalnih paradigmi P. Bogatyreva promatra tu kulturnu pojavu u njezinu semantičkom značenju, pa je zanima odjeća kao materijalizirani sustav znakova i neverbalnih poruka, odjeća u sustavu normi, u ponašanju, kao sredstvo komunikacije u grupi ili klasi i sl.

Zamisao kako svaki odjevni predmet proizlazi iz čovjekove uvjetovanosti klimatskim, ekonomskim i socijalnim osobitostima polazištem je pojašnjavanju geografskoga prostora što ga je autorica odabrala za proučavanje oglavlja. Kao prevladavajuću komponentu dunavsko-balkanskog područja ističe patrijarhalnost njegovih društvenih zajednica, što je - po mišljenju G. Schubert - imalo posljedice i u odjevnom ponašanju.

U drugom dijelu knjige vrlo širokom optikom promatra način pokrivanja glave u njegovu kulturološkom i etnološkom aspektu. Polazeći od oglavlja kao apotropijskoga sredstva ili sredstva nadnaravne moći, nastavlja motrenjem oglavlja kao simbola božanstava, vladara, crkvenih ili svjetovnih moćnika, a završava ulogom oglavlja u društvenim normama, s posebnim osvrtom na kazneno i obiteljsko pravo, izvođenje prisege, sklapanje braka ili kumstva te propise prekrivanja ženskih osoba.

U trećem se dijelu elaborira funkcionalni aspekt oglavlja. Promatra se u odnosu na spol, dob i obiteljsko stanje nositelja; zatim kroz prizmu običnih radnih i blagdanih prilika te u prijelomnim životnim trenucima; nadalje, u vezi s profesijom te ekonomskim položajem, kao i mjestom u suvremenom industrijskom društvu. Nije se zanemarila ni funkcija oglavlja kao znaka pripadnosti grupi, indikatora kulturnih procesa te elementa u komuniciranju.

Na osnovi stanja iz druge polovice 19. st. i dijela 20. st. - u mjeri u kojoj su pojedini oblici bili još u primjeni - napravila se tipologija. Obavijesti o tipovima dopunjuju podaci o materijalu, načinu izrade i ukrašavanju, a njihova je regionalna raširenost predočena pripadnom kartom.

Posljednji dio knjige zauzima prikaz podunavsko-balkanskih oglavlja u povijesnom aspektu. Autorici je bila namjera ustanoviti koji su načini pokrivanja glave trajali kroz duže vrijeme, s kojim glavnim funkcijama, te kakve su socijalne, političke i druge osobitosti time došle do izražaja. U prostoru što se proteže od Mađarske na sjeveru do Turske na jugu, od Jadranskog mora na zapadu do Crnog mora na istoku, nastanjenog raznim narodima, razmotrila su se oglavlja od Staroga vijeka do 20. st., s posebnim nastojanjem da se i za najstarija razdoblja istraže njihove semiotičke konotacije.

Ovu opširnu međukulturalnu studiju jednog odjevnog kompleksa prati bogat i raznolik ilustrativni materijal: fotografijama, crtežima, dijagramima struktura. Dopunjuje je i popis literature i izvora te predmetni i osobni indeks.

U knjizi su odgovarajuće mjesto našla i hrvatska oglavlja, o kojima je autorica crpila informacije i slikovno predočavanje iz suvremene domaće etnološke produkcije. Prikaz oglavlja u Hrvata iz razdoblja prije kraja 19. st. ostao je, međutim, posve fragmentaran. Trebao bi to biti signal hrvatskoj etnologiji i kulturnoj historiografiji da ovu temu - na

koje je višeslojnost i bogatstvo upozorila mnogobrojnim konotacijama Gabriella Schubert - dostojnije i sveobuhvatnije prouči.

Aleksandra MURAJ

Publikacija "Pokupska sjećanja (etnografska ekspedicija 1923)" objavljena je uz izložbu istoga naslova, ostvarenu u prostoru zagrebačkoga Etnografskog muzeja (15. srpnja do 31. listopada 1993). Na njezinim su sedamdesetak stranica otisnuti tekstovi Aleksandre Muraj, Nerine Eckhel i Vesne Zorić, jednostavna zemljopisna karta područja koje je istražila ekspedicija, te 27 crno-bijelih reprodukcija akvarela i fotografija urađenih za trajanja ekspedicije, bilježaka iz terenskih bilježnica sudionika, odnosno predmeta - sada muzejskih eksponata - koje su prikupili članovi ekspedicije.

Aleksandra Muraj potpisuje predgovor publikaciji. Njime pojašnjava povod ostvarenju izložbe: upravo navršениh 70 godina od dana u kojima su dvojica kustosa Etnografskog muzeja, dva slikara i petero njihovih prijatelja poduzeli pohod kajacima niz Kupu. Ekspedicija je trajala četiri tjedna, njezini su sudionici, istražujući etnografske pojave i kulturno-umjetničku baštinu, obišli 34 sela. Namjera je autorica (svjesnih da je svijet kakvoga su istraživači tada zatekli sada zatrpan talozima industrijskoga i postindustrijskoga doba) slikom i tekстом upozoriti na jedno od razdoblja u povijesti Pokuplja, ali i obavijestiti nas o avanturi (ili podsjetiti na nju) koja je, jedina u nas, krenula tragom romantičarskih pothvata (s kraja prošloga ili početka ovoga stoljeća) u istraživanju "divljih" prostranstava Afrike ili Amerike.

Mnoštvo podataka sabutih u tekst Aleksandre Muraj "Memorabilia Colapensia - Anno Domini 1923: Priča o jednoj plemenitoj avanturi" ne zakriva njegovu zanimljivost i čitkost, a ideja kojom je vođen odabir podataka razlikuje ovaj tekst od tekstova sličnih, u nas otisnutih publikacija. U svoju priču o avanturi Pokupske ekspedicije autorica uvodi čitatelja sažetim opisom vremena: svjetskih, pa hrvatskih političkih i socijalnih događanja. Nastavlja nizanem izvadaka iz života kulture u 1923. godini i opisom djelovanja tada još mlade ustanove, Etnografskoga muzeja u Zagrebu. Detaljno opisuje pripreme za putovanje (kojega je svrha bila "... da se kraj uz Kupu počevši od Karlovca pa do Siska prouči s etnografskoga stajališta i to naročito s obzirom na materijalnu kulturu tamošnjega pučanstva") i predstavlja putnike ("posadu"): Vladimira Tkalčića, Milovana Gavazzia, Srećka Sabljaka, Maksimilijana Vanku, Maksimilijana Bohačeka, Mariju Bohaček, te Matiju, Marijana i Anku Filjak. Slijedi dnevnik putovanja i epilog - podaci o daljnjoj sudbini ljudi koji su sudjelovali u pokupskoj ekspediciji. Ekspedicija nije, obavještava nas autorica, ni pri odlasku ni pri dolasku naišla na odjek u novinama. No, nastavlja, srdačan je bio prijem u muzejskim krugovima, "u kojima se još mnogo godina kasnije prepričavalo o tome pothvatu". Gavazzi i Tkalčić su se u izvještaju muzeju pohvalili "interesantnim i bogatim" rezultatima putovanja. Tekovine su ove ekspurzije mnoštvo znanstvenih podataka, svakovrsnih predmeta za zbirku muzeja, uspjeli fotografski snimci, crteži Sabljaka i Vanke, te "širenje odnosno porast interesa za ciljeve našega etnografskoga muzeja u tamošnjem pučanstvu kako seljačkom tako i ostalom".

Nerina Eckel autorica je teksta "Pokupske vedute". Poglavljem naslova *Čovjek i prostor* niže geografske osobitosti Pokuplja, te priča o njegovoj prošlosti sve od vremena trajanja eneolitske, Lasinjske kulture. Poglavljem *Čovjek i stablo* - uz pomoć fotografija

Pokupska sjećanja, Etnografska ekspedicija 1923, autorice izložbe i teksta kataloga Aleksandra Muraj, Nerina Eckhel, Vesna Zorić, fotografije Goran Vranić, Vladimir Tkalčić, Etnografski muzej, Zagreb 1993, 54 str., [9] str. tabli fotografija.

(zanimljiv je podatak da od ukupno 89 fotografija snimljenih za trajanja ekspedicije 44 prikazuje objekte narodnoga graditeljstva) i terenskih bilježaka Tkalčića i Gavazzia – - opisuju tradicijsko graditeljstvo. U poglavlju *Čovjek i rijeka* donosi podatke o prometnom značenju Kupe u prošlosti, o izgledu lađa i ribarstvu.

Tekst Vesne Zorić naslovljen je citatom, napomenom iz bilježaka koje je u svoju bilježnicu upisao Milovan Gavazzi za trajanja ekspedicije: "Ženski i muški ponos – - nošnja". Naime, jedan od primarnih ciljeva ekspedicije bilo je utvrđivanje "dokle na zapad seže tip nošnje sisačko-petrinjske, kao najkarakterističnije za gornju hrvatsku Posavinu". I svi podnaslovi ovoga teksta citiraju dijelove Gavazzievih bilježaka: *Između Mekušja i Kamenskog na obali priređivanje lana, Svagdje od Karlovca do Siska tkaju žene a ne muškarci, Opleće i krila svako je za sebe i Nošnja gornje hrvatske Posavine prodire na zapad do pokupskog. Dalje ne.*

Publikacija "Pokupska sjećanja (etnografska ekspedicija 1923)" nadilazi nenadahnutu faktografsku suhoparnost i karakterističnu za hrvatsku etno-muzejsku katalošku produkciju, pa ostaje primjerom za slična izdanja ubuduće.

Reana SENJKOVIĆ

Fear, Death and Resistance,
An Ethnography of War: Croatia
1991-1992, ed. by L. Čale
Feldman, I. Prica, R. Senjković,
Institute of ethnology and folklore
research, Matrix Croatica, X-Press,
Zagreb 1993, 257 str., [16] str. tabli
fotografija u bojama.

Lada Čale Feldman, Ines Prica i Reana Senjković uredile su knjigu o strahu, smrti i otporu kao izbor ratnih radova hrvatskih etnologa i folklorista. Članci su na engleskom jeziku, a prethodno su bili objavljeni na hrvatskom u trima časopisima (*Narodna umjetnost* 29, 1992; *Etnološka tribina* 15, 1992; *Domesti* 3-4, 1992). U predgovoru su naznačeni tematski i metodološki okviri izbora: članci ne "pojašnjavaju" rat, ali su odgovor na izazov

znanstveničke savjesti. Knjiga zato tek sekundarno ima propagandni značaj - temeljna joj je vrijednost (i to velika) u pronalaženju metoda *etnografije rata* i njihovoj uporabi.

Urednice su ujedno i autorice prvoga rada u knjizi, "Poetike otpora". Članak se na interdisciplinarni način bavi duhovnim manifestacijama otpora u pozadini. Analiziralo se značenje likova i simbola u masovnim medijima i spontanim događanjima. L. Čale Feldman promatra javna zbivanja kao svojevrsno političko kazalište, zamjećujući u političkim ritualima teatralizaciju zbilje. R. Senjković se bavi semantičkim i oblikovnim mijenama vizualnih simbola na različitim kulturnim razinama, a I. Prica na temelju asocijacija vezanih uz iskustvo ratne svakodnevice pokazuje kako se preklapaju medijska i osobna viđenja rata, globalnih i lokalnih perspektiva te zbiljskih i simboličkih razina.

R. Jambrešić u tekstu "Banija: analiza etnonimičke polarizacije" polazi od rukopisnih zbirki Instituta za etnologiju i folkloristiku (iz sredine ovoga stoljeća) i od novih zapisa pričanja o životu i intervju s prognanicima iz Banije. Članak izvrsno pokazuje kako etnonimi (pored svoje uobičajene sociolingvističke funkcije davanja imena) predstavljaju i pokazatelje etničkoga identiteta koji stvaraju prostorne, etičke i vrijednosne odnose.

M. Povrzanović u članku "Kultura i strah: ratna svakodnevica" promatra strah kao kulturnu činjenicu u Hrvatskoj 1991. godine. Analizirajući fragmente svakodnevice, a posebno ulogu medija u ratnoj situaciji, ona interpretira značenje reakcija na strah izazvanih ratom. Preživljavanje, obitelj, dom i nacija pokazuju se kao vrhunske vrijednosti, a solidarnost je način njihova ostvarenja. Upotreba rituala kao strategija

prilagođavanja ratnoj situaciji na kolektivnoj (nacionalnoj) razini odgovara pribjegavanju rutinama svakodnevnog života na osobnoj i obiteljskoj razini.

L. Roćenović u članku "Rituali sjećanja na poginule hrvatske vojnike" temelji svoj tekst na građi iz Samobora (od srpnja 1991. do lipnja 1992). Izražavanje sućuti i čuvanje integriteta zajednice analiziraju se na primjerima novinskih osmrtnica i sjećanja, pogreba i spomen obilježja postavljenih na mjestu smrti. Središnje mjesto okupljanja zajednice bila je ploča s fotografijama poginulih vojnika na glavnom samoborskom trgu. Ljudi su pričali priče o smrti vojnika, na blagdane ploča je posebno ukrašavana, postala je kulturnim mjestom i mjestom posjeta službenih delegacija.

Prilog N. Ritig-Beljak "Ratni ručak" interpretira pričanja o životu kao polazište za analizu prehrane u krizi. Pisao se na temelju iskustava građana Vukovara u ratnoj godini 1991, a zamišljen je kao prilog etnologiji egzila (*Flüchtlingsvolkskunde, refugee ethnology*).

U knjigu *Fear, Death and Resistance* uključena su i kazivanja prognanika (iz Vukovara, Šarengrada, Mirkovaca, Slane, s Banije i iz Osijeka) kojima prethodi kratki metodološki uvod Ines Prica, uvod koji naznačuje moralne i znanstvene dileme vezane uz uporabu takve građe. Kazivanja su svakako najpotresniji dio knjige, dio koji je najbliži ratnoj zbilji. Objavljena su i u engleskom prijevodu i u originalu, a prikupili su ih studenti etnologije: Irena Plejić, Gordana Koruga, Tea Trkulja, Marina Škrabalo, Sanja Kalapoš, Vesna Peršić, Tomisla Pletenac i Damir Kremenčić. Studentica Irena Plejić je napisala kratki članak u kojem su obrađene tri teme vezane uz bilježenje prognaničkih kazivanja: odnos zapisivača i kazivača; pitanja logičke strukture, tema, motiva i drugih komponenti u kazivanjima i pismima prognanika; prostor u kojem prognanici žive i veza toga prostora s njihovim identitetom.

Na kraju knjige nalaze se ilustracije, pregled važnijih datuma hrvatske povijesti iz pera D. Dukića, kratke biografije autora priloga i bilješka o izdavaču.

Ivan LOZICA

Višegodišnja pročelnica Etnološkoga odsjeka Jagiellonskoga sveučilišta u Krakovu Anna Zambrzycka-Kunachowicz priredila je i napisala uvodnu raspravu ovom zborniku radova suradnika toga Odsjeka.

Nastanak samoga Odsjeka (1926) i njegov teorijski profil obilježeni su u početku snažnom osobnošću Kazimierza Moszynskoga i njegovim koncepcijama "difuzivnoga" i "kritičkoga evolucionizma". Za Moszynskoga evolucija je razvoj: razvijajući se kultura se diferencira a sastavci kulture ne mijenjaju se podjednakim ritmom u vremenu. Postavljaju se pitanja usporedbe kultura te pitanja o uzrocima razvoja kulture.

Opus i misao K. Moszynskoga u Poljskoj su etnologiji danas kritički vrednovani; nema izravnih sljedbenika iako mu je utjecaj bio trajan. Od neposrednoga utjecaja možda je značajnije to što je u njegovim radovima teorijski pristup osviješten, a to će uroditi konstantnom teorijskom preokupacijom onih koji će doći poslije njega. U desetljeću prije drugoga svjetskoga rata krakowska se etnologija oslanja na kulturnu i socijalnu antropologiju i počinje zanimati za lokalne monografije, za tradicijsku seljačku kulturu i selo. Taj se interes nastavlja i poslije rata te će rezultirati monografskim istraživanjima u pojedinim regijama. Iako donekle ograničena zbog pripadnosti Poljske socijalističkome lageru krakowska etnologija ne podliježe ideološkim postulatima nego se orijentira prema razvoju struke u Europi i u Americi. U člancima koji označuju potragu za paradigmom to se osjeća. Prisutni su gotovo svi teorijski pristupi u svjetskoj

In Search of Paradigm, Edited by Anna Zambrzycka-Kunachowicz, Platan, Kraków 1992, 256 str.

antropologiji i etnologiji (osim "nove etnografije", koja još ne odjekuje u ovim radovima).

Nadahnuta idejom Maxa Webera da je "sudbina svih znanosti o kulturi vječna mladost" Anna Kunachowicz ustvrdit će da je etnologija nesumnjivo jedna od takvih znanosti i predstaviti "mladost" svoje struke i misli svojih kolega. Članci u ovoj knjizi prikazuju potragu za novim paradigmama etnologije. Gotovo o svakome dalo bi se naširoko govoriti. Zbog prostora navodim samo naslove: Mit o slavenskom jedinstvu (M. Maj), Kovač: mit u akciji (J. Baranski), Ivan-Pavao II - junak pučke imaginacije (K. Lozinska), "Lanac sreće", nakon pedeset godina bilješka uz jedan tekst J. S. Bystrona (C. Robotycki), Amadeus: film i njegov kontekst (D. Czaja), Crkveni god kao vrijeme svetkovine (B. Gambal), Uloga dara u večeri na Badnjak (R. Godula), Vrijeme druženja: darivanje prilikom rođenja u narodnoj kulturi (A. Zambrzycka-Kunachowicz), Muslimanski kozmološki mitovi nasuprot tradicijskomu i modernomu kućnomu dizajnu (A. J. Romanowski), "Kultura na prodaju" u Egiptu 19. stoljeća, svjedočanstvo W. Wezyka, poljskog putnika i pisca (M. Tracz), Ekologija i etos: dvije perspektive društvenih znanosti (J. Goćkowski), Kurdistan kao predmet istraživanja (L. Dziegiel).

Dok se pripremao prikaz ove knjige do nas je došla tužna vijest o smrti uvažene urednice i drage kolegice Anne Kunachowicz. Svatko tko pročita ovu knjigu uvidjet će koliki je to gubitak ne samo za poljsku etnologiju.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

Dometi, 25, 1992, 3/4: Pisanje o kulturi, Postmodernizam u etnologiji, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1992, str. 73-186.

S radošću smo dočekali da cio svezak časopisa tako široka tematskog spektra kakvo je ugledno riječko glasilo za kulturu i društvena pitanja *Dometi* u cijelosti bude posvećeno etnologiji. Zadovoljstvo je to veće što sadržaj toga dvobroja, objedinjen

zajedničkim naslovom *Pisanje o kulturi: postmodernizam u etnologiji*, omogućuje uvid u neke od suvremenih svjetskih teorijskih promišljanja, ali i recentne domaće prakse. U središnjem su, naime, dijelu objavljeni prijevodi članaka trojice američkih autora koji su, po mišljenju Lidije Nikočević - priređivača ovog stilski ujednačenog sveska te autorice predgovora - ključni za razumijevanje postmodernizma u etnologiji. Dva su priloga objavljena 1986. u knjizi *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Berkley, Los Angeles, London). Taj zbornik radova ishod je raspravljanja skupine znanstvenika, izazvanih krizom u antropologiji, koji su se složili u tome da poimaju kulturu kao: "...spoj ozbiljno osporavanih pravila i prikaza: uzimaju za sigurno da su poetsko i političko nerazdvojeni, da se znanost nalazi u povijesnom i lingvističkom procesu, a ne iznad njih" (104). Iz zbornika je preuzet uvodni tekst suurednika **Jamesa Clifforda** *Neobjektivne istine*, te prilog **Paula Rabinowa** *Predodžbe su društvene činjenice: modernost i postmodernost u antropologiji*.

Clifford upozorava, među ostalim, da se dosadašnji posao etnografa sastojao u promatranju jasno definiranih "drugih": primitivnih, plemenskih, agrafičnih, bespovijesnih. Sada se, međutim, etnografiji otvaraju nove perspektive jer se susreće s drugima u odnosu na sebe. Tako i sebe etnografi promatraju kao ono drugo. Time se etnografija pomiče u područja koja su dugo vremena zauzimala sociologija, roman ili avangardna kulturna kritika, pa u Cliffordovu viđenju postaje hibridnom tekstualnom aktivnošću, koja križa žanrove i znanstvene discipline. Podvrgnuvši etnografske tekstove kritici autorov se radikalizam iskazuje u naoko proturječnoj ocjeni tih tekstova kao neobjektivnih kulturnih i povijesnih istina, odnosno kao fikcija.

Rečeni diskurs o drugome nagnao je Rabinowa da u svom prilogu istraži neke od značajnih suvremenih pravaca mišljenja. Postiže to ponajprije razmotrivši rasprave o proizvodnji etnografskog teksta, a zatim pozabavivši se razlikama između feminističke antropologije i antropološkog feminizma, kao i problematikom odnosa subjektiviteta, istina, modernosti i predodžbi.

Treći prijevod prilog je **Stevena P. Sangrena** *Retorika i autoritet etnografije. "Postmodernizam" i društvena reprodukcija tekstova*. Objavljen dvije godine nakon potonjih (1988.), predstavlja izravnu kritičku reakciju. Sangren se potrudio da obrani tradicionalni autoritet etnografije, suprotstavljajući se "teoreticizmu" postmodernista. Upozorio je kako se kategorijama *društvo* i *kultura* ne može prići samo kao tekstu. Za njega su to samoreproducirajuće institucije i kolektivne predodžbe koje prije svega odlikuje sustavnost. Stoga je i autoritet etnografskog rada "...sadržan u njegovoj sposobnosti da uspostavi koherentan i obuhvatan poredak onoga što je znano o egzotičnom (ili bliskom) društvu ili kulturi (164).

Postmodernistički stil mišljenja bio je inspirativan i za domaće istraživače. Tako **Ines Prica** prilogom *Mala europska etnologija: mogućnosti postkritičkog razdoblja* propituje primjenu suvremenih teorijskih koncepcija u poimanju etnografskih tekstova hrvatske etnološke produkcije.

Čitaocu koji će možda biti pomalo zamoren od "hladnih" teorijskih priloga *Dometi* nude osvježenje etnografskim pisanjem **Maje Povrzanović**. U studiji naslovljenoj *Kultura i strah: o ratnoj svakodnevnici* autorica elaborira etnološku opravdanost izučavanja straha - psihološko-fiziološke pojave koja je i kulturi svojstven fenomen. Neka od njegovih očitovanja M. Povrzanović razmatra u specifičnim prilikama suvremena ratnog okruženja. Opisujući proizvoljno odabrane isječke iz rutine svakidašnjeg života **nas** (ne drugih), *in vivo*, bez vremenskog i prostornog odmaka, svojom "subjektivnom" istinom svjedoči o našoj zajedničkoj zbilji. U toj vješto napravljenoj analizi i zanimljivo opisane iskazu o nekim segmentima života u Hrvatskoj u razdoblju od travnja do rujna 1991, prepoznajemo vlastito življenje, koje već sada čitamo kao uzbudljivo povijesno štivo. Tako Maja Povrzanović samo potvrđuje Sangrenovu misao da etnograf može napisati uvjerljiv tekst o bliskom društvu kao izravni sudionik, usprkos svojoj povijesnoj i kulturnoj kontingenciji koja ga nagoni da mnogo toga uzima kao gotove činjenice.

Aleksandra MURAJ

Treći svezak redovnog godišnjaka Etnološkog zavoda slijedi svoje uvriježeno sadržajno oblikovanje, podijeljeno u tri rubrike: *Etnološki razgovori*, *Studije te Prikazi* novih edicija. Prva je rubrika namijenjena teorijskim raspravama o etnološkoj znanosti. Prilog Jasne Čapo *Hrvatska etnologija, znanost o narodu ili o kulturi?* to doista i jest; i po temeljnom pitanju što ga postavlja, i po razrađenoj elaboraciji i po važnosti upozorenja domaćoj etnologiji da u sadašnjem povijesnom trenutku pokuša pridonijeti prepoznavanju hrvatskoga kulturnog identiteta. Drugi prilog *Gdje tražiti hrvatski Olimp?* Tome Vinščaka najavljen je kao jedna od mogućnosti istraživanja slavenske mitologije. No kako je autorovoj hipotezi izostala originalna znanstvena argumentacija, ostaje upitnim je li mu u *Razgovorima* bilo mjesto.

Studia ethnologica, 3,
Etnološki zavod Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu,
Zagreb 1991, 228 str.

Rubriku *Studija* tvori četrnaest priloga. Navodimo ih redom kako su u zborniku smješteni. Pod nazivom *Dalje o rekonstrukciji tekstova jednoga praslavenskog obreda*

plodnosti Radoslav Katičić nastavlja - u prethodnom broju započetim, a za budući nastavljenim - istraživanjem ulomaka praslavenskih obrednih tekstova. *Slijedom pojava povezanih s običajem pogreba u lijesu od izdubena stabla* studija je Jasne Andrić. Povezujući jednu rudimentarnu etnografsku pojavu iz Bosne s mnogobrojnim arheološkim podacima, autorica postavlja niz pitanja, a odgovori na njih trebalo bi da osvijetle tragove megalitske kulture. Joel Martin Halpern u tekstu *Interpreting the Past - Time Perspectives and Social History* istražuje dublji smisao sociokulturnih procesa, služeći se komparacijom radova M. Filipovića, J. Obrebskog i R. Bičanića o seljačkim društvima i njihovu odnosu spram nacionalnih grupa. U središtu interesa Orvara Löfgrena problem je formiranja nacionalnog identiteta, posebice njegovih kulturnih izražaja, o čemu piše ogleđ *The Nationalization of Culture Constructing Swedishness*. U studiji *Duhovno iscjeliteljstvo u vjerskoj zajednici Radosna vijest* Zoran Čiča podvrgava kulturološkoj analizi jednu religijsku pojavu, krećući se na crti od deskripcije, preko interpretacije, do pokušaja definicije rečenoga fenomena. Slijedeći tekst *Tradicijsko ovčarstvo u Baškoj na otoku Krku* Tome Vinščaka ishod je recentnog terenskog istraživanja o gotovo već napuštenoj stočarskoj praksi. Gordana Mikulić u prilogu *On Uderstating Proverbs* raspravlja o korelaciji između razumijevanja poslovice i poznavanja njihova civilizacijskoga konteksta u svjetlu rezultata eksperimenta provedenog s američkim studentima kroatistike.

Dosad navedenoj tematskoj šarolikosti priloga slijedi skupina izlaganja s poljsko-hrvatskog simpozija, održanog u Zagrebu 1990., pod nazivom *Kulturni izrazi društvene solidarnosti*. Koliko dar kao sematički izražaj omogućuje razumijevanje čovjeka i njegova životnog nazora piše Anna Zambrzycka-Kunachowitz: *Gift as a Symbol of Interhuman Relations*. Slijedi prilog Mande Svirac *The Symbolics of Bread on Special Occasions*, kojim se simbolizam kruha prati u običajima životnog ciklusa. Nije posve jasno je li temi simpozija pripadao i prilog Milane Čermelić *Role of the Starješina svatova among the Bunjevci*, budući da je težište elaboracije na prostornom razmještaju te svatovske funkcije. Tekst naslovljen *Woman's Individual Property in South Slavic Zadrugas* Tihane Petrović razmatra naznačeni fenomen samo na području sjeveroistočnog dijela nekadašnje Jugoslavije. Nije li tako ograničeni prostor uzrok nedalekosežnim zaključcima? Czeslaw Robotycki (*Memoirs from the Past Peregrinations to the "Slavic South"*) poseže za jednim putopisom s početka stoljeća kao predloškom za shvaćanje i primjenu moguće etnološke paradigme. Opis grafičkih i drugih simbola otpora u situaciji proglašenog ratnog stanja u Poljskoj 1980., što ga je iznijela Malgorzata May - *The Symbols of Solidarity in the Period of Martial Law* - za naše čitatelje postaje sada i dodatno korisnim zbog mogućih usporedbi sa simbolima domovinskoga rata u Hrvatskoj. Završni prilog zanimljiva je analiza Ines Price - *Dossier "Manduševac": The Ritual Manipulation of Money in Contemporary Zagreb* - o jednoj pojavi s obrednim konotacijama iz suvremenog urbanog življenja.

Iz navedenog pregleda sadržaja mogao se steći dojam koliko su objavljeni prilozima raznoliki po tematici kojom se bave, a takvi su i po metodološkom postupku i po razini spoznaja koje donose. Njihov raspored u zborniku, kao i pripadna klasifikacija - svi su, naime, označeni izvornim znanstvenim radovima, premda neki takvo određenje ne zaslužuju - ne odaju baš transparentnu uređivačku koncepciju ovoga sveska **Studiae ethnologicae**. Budućim svescima poželjeli bismo stoga koherentniji sadržaj, dosljedniji pristup spram dvojezičnog prezentiranja, koje je u ovom broju ostalo neujednačeno, kao i višu korektorsku razinu.

Aleksandra MURAJ

O Baranji postoji malo etnografskih istraživanja a još manje napisanih studija. Način života i kultura baranjskih stanovnika, Hrvata i inih etničkih skupina, nije dosad bila u cijelosti predstavljena, a nažalost, u većini slučajeva nedostaju i studije pojedinih aspekata kulture te regije.

Studia ethnologica, 4: Hrvatska Baranja, Etnološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1992, 217 str.

Knjiga je nastajala 1992. godine, u doba kad autori priloga više nisu mogli otići u Baranju te dopuniti i provjeriti raspoložive podatke, ili proučiti suvremenu svakodnevicu. Stoga se ona temelji na tada jedino dostupnoj građi - arhivskoj, na podacima prikupljenim na temelju *Upitnica* ispunjenih šezdesetih godina za potrebe *Etnološkoga atlasa*, koji je trebalo izraditi za područje bivše Jugoslavije. Ta je građa dopunjena podacima iz oskudne etnografske literature o Baranji, iz vlastitih istraživanja, te pokatkad kazivanjima izbjeglih Baranjskih Hrvata.

Korištena arhivska građa (što se čuva u Etnološkome zavodu Filozofskog fakulteta) odredila je, kako u predgovoru kaže prof. Vitomir Belaj, i tematski i metodski ovu knjigu. Naime, upitnice postavljaju niz pitanja o pojedinim kulturnim elementima, ograničavajući se na utvrđivanje njihove opstojnosti. One su rađene s ciljem da se na temelju njihovih podataka prikaže rasprostranjenost pojedinačnih kulturnih elemenata na području bivše Jugoslavije, što bi, kulturnohistorijskom metodologijom, omogućilo izvođenje zaključaka o povijesti tih elemenata kulture. Iz tih razloga podaci koje sadrže upitnice ne pokazuju kulturu Baranje u cijelosti. Temeljeni na upitnicama, prilozi u ovoj knjizi mogu dati tek prikaze pojedinih njezinih segmenata neovisnih jednih o drugima. Osim toga, oni se većinom zaustavljaju na opisu kulturnih elemenata, a zaključivanje o povijesti kulture izostaje. Tome je, pretpostavljam, razlog nastojanje da se u što kraćem roku prezentira etnografska građa o Baranji.

Opisu pojedinih segmenata tradicijske seoske kulture Baranje prethodi tekst Mladena Klemenčića u kojemu su dani osnovni podaci o položaju, geografskim značajkama, te o povijesti regije i pučanstva. Na temelju ostalih priloga u knjizi ocrta se tradicijska seoska kultura Baranje, kakva je bila u razdoblju od otprilike konca XIX. stoljeća do polovice XX. stoljeća i to uglavnom kultura njezina hrvatskog stanovništva. Korištena je građa prikupljena uglavnom među hrvatskim stanovništvom u naseljima Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo, Šumarina, Branjin Vrh (tzv. podravska sela), Duboševica, Gajić i Draž (tzv. podunavska sela), a manje je podataka iz Jagodnjaka, Darde, Kopačeva i Zmajevca.

Vlasta Domaćinović opisuje tradicijsko gospodarstvo Baranje koje je počivalo na poljodjelstvu s panonskim oblikom stočarstva, uz znatnije prisutno vinogradarstvo. Na temelju takva gospodarenja možemo očekivati da se tradicijska prehrana, kako je to pokazala Božica Somek-Machala, temeljila na žitaricama i mlijeku, a sezonski i na mesu i povrću. Radovi Jadranke Puntarović-Vlahinić i Žarka Španičeka upoznaju nas s tradicijskom arhitekturom u Baranji, posebice sa stambenim i gospodarskim prostorima u lesu.

Nerina Eckhel i Nadja Maglica prikazale su proces dobivanja tekstila i tradicijsku seosku nošnju. Jelka Vince-Pallua i Olgica Vlašić iznijele su opise životnih (rođenje, svadba, smrti) i godišnjih običaja nekadašnje Baranje, te time pridonijele posebno manjkavoj građi o običajima uz rođenje i smrt. U knjizi nije zanemaren ni glazbeni folklor. Tekst Krešimira Blaževića o instrumentima, pjevanju i plesovima nastao je na temelju upitnica, a rad o istraživanjima i popularizaciji tradicijske baranjske folklorne glazbe Miroslave Hadžihusejnović-Valašek na temelju arhivske građe i vlastitih istraživanja.

Knjiga završava etnološkim zapisima iz Baranje o različim segmentima tradicijske kulture opisanim u tekstu Zdenke Lechner, zaslužne istraživačice slavonske i baranjske kulture.

Jasna ČAPO ŽMEGAČ

Anna-Leena Siikala and Mihály Hoppál, Studies on shamanism, Finnish Anthropological Society, Helsinki; Akadémiai Kiadó, Budapest 1992, 230 str., ilustr. (Ethnologica Uralica, 2)

Northern religions and shamanism, edited by Mihály Hoppál and Juha Pentikäinen, Akadémiai Kiadó, Budapest; Finnish Literature Society, Helsinki 1992, 214 str. (Ethnologica Uralica, 3)

Shamans and cultures, edited by Mihály Hoppál and Keith D. Howard, with the assistance of Otto von Sadovszky and Taegon Kim, Akadémiai Kiadó, Budapest; International Society for Trans-Oceanic Research, Los Angeles 1993, 301 str. (Istor books, 5)

Knjižnica Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu obogaćena je prošle godine trima novim knjigama u kojima se opsežno razmatra fenomen šamanizma.

Skup rituala i vjerovanja koji su u uskoj vezi s djelovanjem šamana, a oslanjaju se na različite religijske sustave, čine osnovu i istaknutu značajku brojnih kultura Azije, Amerike i Oceanije. Dok se stručnjaci nisu posve složili oko etimologije riječi *šaman* pa se navodi više korijena - tunguska riječ *xaman*, na jeziku pali *samana* (sanskrt *sramana*), te kineska riječ *sha-men*, postoji suglasnost oko činjenice da su veliki utjecaj na šamanizam u Aziji izvršile tradicije i religije kao što su Budizam i Lamaizam. Sami korijeni šamanizma nalaze se u dalekim kulturama lovačkih zajednica Paleolitika. Šamanizam je zasnovan na posebnim tehnikama postizanja ekstaze koja šamanu omogućuje promjenu stanja svijesti, odnosno, uz pomoć duhova, komunikaciju s drugim svijetom.

Etnolozi su u prošlosti ovom fenomenu posvetili znatnu pozornost što je rezultiralo

brojnim radovima. Na žalost, u Sibiru, području gdje je šamanizam najznačajnije prisutan, šamani su se u vrijeme bivšeg SSSR-a smatrali ideološkim neprijateljima što je tijekom nekoliko desetljeća onemogućavalo sustavna istraživanja.

Svakako najvažnija knjiga napisana o ovoj pojavi je *Šamanizam* Mircea Eliadea, koja se danas smatra klasičnim i najutjecajnijim djelom iz ovog područja (objavljena je i kod nas). U njoj se, pored fenomenološkog pristupa, odnosno usporednog detaljnog opisa suvrstica i i značajki šamanističkih praksi u svijetu, ova pojava "smješta u kontekst povijesti religija" (Eliade 1964, XI).

Knjige o kojima želimo nešto reći su slijedeće:

Studies on Shamanism, zbornik posvećen Vilmosu Dioszegiju, istraživaču sibirskog šamanizma, sadrži izbor od 16 radova autora Anna-Leena Siikale i Mihályja Hoppála, koji su bili već objavljeni, a razmatraju fenomen šamanizma kod sibirskih, odnosno euroazijskih naroda. Izdvojili bismo drugi tekst autorice A-L. Siikala (The Interpretation of Siberian and Central Asian Shamanism) jer čitatelju pruža širi uvid u probleme proučavanja i tumačenja šamanizma u Sibiru i Srednjoj Aziji do sada, a u tom kontekstu govori i o doprinosu Eliadea proučavanju šamanizma uopće. Međutim, ovdje se prije svega postavlja problem odnosa antropologije i povijesti religija u pristupu proučavanju šamanizma, odnosno dihotomija naravi metoda i teorijskih postavka ovih dviju disciplina. Sukob hermeneutičke fenomenologije koju zastupaju proučavatelji religija i pozitivističkog empirijskog pristupa antropologa dovodi do niza nerazumijevanja. Moguće rješenje (pomirenje) vidi se u primjeni interpretativnih metoda što bi bilo na

tragu Eliadeova pristupa. U ostalim tekstovima A-L. Siikala piše o šamanizmu kod sibirskih i nordijskih naroda.

Mihály Hoppál u svojim radovima osvrće se na pojedine značajke šamanizma kod euroazijskih naroda (Sibir, Mađarska). U tekstu *Shamanism: An Archaic and/or Recent System of Beliefs* kritički razmatra novije radove o šamanizmu u Sibiru i širem području Azije a zaključuje prijedlogom redefiniranja šamanizma kao sustava vjerovanja.

Posebno koristan je tekst *Ethnographic Films on Shamanism* s opširno navedenim podacima i kritičkim osvrtima na brojne snimljene filmove o šamanizmu. Oba autora naveli su i opširne bibliografije.

Druga knjiga *Northern Religions and Shamanism* također je zbornik radova o šamanizmu. Objavljen je u povodu Regionalne konferencije Međunarodnog udruženja za povijest religija održane u Helsinkiju 1990. godine. Radovi podijeljeni u dvije tematske grupe: Mit, religija i društvo, te Šamanizam, detaljno govore o pojedinim značajkama ovih elemenata a u područjima raznolikim i udaljenim kao što su Grenland, Aljaska, Sibir, Laponija, Karelija, Mađarska, it.d.

Zbornik radova *Shamans and Cultures* objavljen je u povodu Prve konferencije Međunarodnog društva za šamanistička istraživanja održane u Seulu, Koreja, 1991. godine s temom *Regionalni aspekti šamanizma*. Društvo je inače poniklo iz rezultata simpozija *Šamanizam: prošlost i sadašnjost* održanog 1988. godine na Kongresu IUAES u Zagrebu.

Kourednik i koautor K. D. Howard u svojem uvodnom tekstu osvrće se na mjesto, značaj i mogućnost proučavanja fenomena šamanizma u kontekstu suvremenih kretanja u etnologiji ali i u pojedinim zemljama gdje se nastoji potisnuti kao necivilizirana praksa. Negativan stav koji su prema istraživanju šamanizma zauzela dva važna suvremena znanstvenika (Geertz 1966. i Spencer 1968), kao i kritičko osporavanje nekih postavki M. Eliadea doveli su ovu granu etnologije u krizu. Howard dovodi u pitanje neke stavove Eliadea, zalaže se za odbacivanje nekih kritika ali i za revitalizaciju i kritičko preispitivanje pristupa proučavanju šamanizma. No, čini se da kao što se i šamanistička praksa pokazuje vitalnom, tako i ne malen broj znanstvenika pokazuje trajni interes za proučavanje ove pojave. Radovi u zborniku opisuju značajke šamanizma u Koreji, Japanu, Jugoistočnoj Aziji, Sjevernoj Americi i na Euro-Azijskom prostoru. Proučavanje i interpretacija izloženi u ovim radovima odmiču se od suvremenog interdisciplinarnog pristupa i usredotočuju se na praksu i iskustva lokalnih zajednica.

Damodar FRLAN

Ova zbirka članaka nastoji svestrano prikazati kulturu vina, od vina u hrvatskoj pučkoj kulturi do praktičnog vinogradarstva i vinarstva, od martinjskih običaja do vina kao dijela jelovnika, od kulturološkoga razmatranja vinskoga užitka do priče vezane uz vino. Prikaz koji sam kvalificirana napisati odnosi se na etnološke aspekte same kulture vina; ne bavim se tekstovima o vinogradarstvu i podrumarstvu, o vinu na jelovniku i srodnim tekstovima.

Etnološki prilozi tvore posebnu cjelinu. Autorice (D. Cvetan, B. Machala) daju etnološki uvid u tradicijske oblike uzgoja i kulture vina u pojedinim hrvatskim krajevima (sjeverozapadna Hrvatska, svetojanski kraj). Njima se pridružuje K. Bubenik koji prikazuje slavonske običaje uz vino. Uz to zasebno su opisani martinjski običaji sa

Martinje, Blagdan vina, [skupina autora], *Otvoreno sveučilište*, Zagreb 1992, 163 str., [16] str. s tablama u bojama. (Biblioteka Običaji, kolo 1, knj. 3)

svim popratnim pojavama (regule i statuti). Vrijedni su primjeri iz usmene i lijepe književnosti koji svjedoče o vinskoj kulturi.

No neosporno najveća je vrijednost knjige nadahnuti esej Vitomira Belaja naslovljen "Vino u hrvatskoj pučkoj kulturi". Autor sustavno prikazuje povijest tradicijske kulture vina i njezino mjesto u životu čovjeka i cijeloga naroda. Iscrpno i duhovito dokumentira kako vinograd određuje tradicionalni ljudski život. Posebno se bavi vinogradarskom klijeti, poslovima i životom u njoj. Pošto nas je upoznao s "vinskom svakodnevicom" prikazat će nam i ono što svakodnevicu nadvisuje. U ovom slučaju to je Martinje u hrvatskoj pučkoj kulturi. Taj esej u eseju ima posebnu etnološku vrijednost a odlikuje se time što poseže za povijesnim i kulturnopovijesnim izvorima da bi dosegnuo onaj povijesni sloj tradicijske kulture koji smo i sami mogli istraživati i koji još uvijek istražujemo. Objašnjava smisao i funkciju martinjskih simbola (martinjska guska, martinjski kolač).

Ovaj izvrsni esej, ne samo građom koju donosi nego i metodologijom, ali i stilom, zacijelo "nosi" cijelu knjigu, a svi ostali članci (koji nažalost ne dosižu ni etnologijsku ni kulturološki razinu) tek su nadopuna Belajevoj zaključnoj misli o vinu: "Vino je doista otkriveno jednom u vremenu, ono se u vremenu mijenja, no tako se čvrsto ugradilo u ljudsku vremenitu povijest da neće nestati u njoj. I ono će dakako jednom nestati, ali tek na kraju vremena, zajedno s njime" (str. 38). Sa stajališta etnološke znanosti šteta je što je zbog karaktera publikacije izostala znanstvena aparatura ovoga izvrsnoga eseja, prave male rasprave.

Dunja RIHTMAN-AUGUŠTIN

Ex voto e santuari in Puglia,
I: Il Gargano, A cura di Giovanni
Battista Bronzini, Leo S. Olschki
Editore, Firenze 1993, 266 str. +
+ [292 ilustr.] (Nuova serie della
Biblioteca di "Lares": Studi e
documenti di iconografia popolare,
1) (Biblioteca di "Lares", vol.
XLVIII: Monografie)

Knjiga je prvi svezak u novoj seriji biblioteke časopisa Lares, seriji koja je posvećena studijama i dokumentima o narodnoj ikonografiji. G. B. Bronzini urednik je te nove serije. U uvodnim riječima on ističe kako je narodna ikonografija zanimljiv izazov za povijest i analizu kulture, jer se radi o raznolikom, dinamičnom i polivalentnom području pogansko-kršćanske tradicije. Ni građu narodne ikonografije nije moguće jednoznačno odrediti ili klasificirati, jer je ona dijelom pseudo-narodna, "na

narodnu" ili čak dvorska. Ta raznolikost građe plodan je teren za interdisciplinarna ili polidisciplinarna istraživanja.

Knjiga o votivnim slikama na području Gargana nije samo temeljita i informativna - ona je zanimljiva i kao model istraživanja. Bronzinijeva metodologija ne ostaje skrivena, utkana je u strukturu knjige, prožima i tekstove drugih autora u knjizi (Valerio Bernardi, Grazia Di Primio, Vera Di Natale, Giovanni De Vita, Beatrice Cuccovillo, Ferdinando Mirizzi i Angella Antonella Russo). Sâm Bronzini napisao je studiju o fenomenologiji votivnih slika na primjeru Apulije i tekst o povijesnoj geografiji apulijskih votivnih slika (s priloženom kartom i grafikonom učestalosti votivnih slika na području Gargana). Prilog G. Di Primio bavi se prostorom, bojom i znakom na votivnim slikama s gledišta povijesti umjetnosti, a ostalih osam članaka daje pregled i značajke građe iz šest svetišta, jednog muzeja i jedne privatne kolekcije, sve s područja Gargana. Prilozi su snabdjeveni popisima literature, karticama s podacima o slikama i grafikonima o učestalosti votivnih slika (u svetištima). Na kraju knjige su opća bibliografija i popis ilustracija. Knjiga je nedvojbeno rezultat ozbiljnog i sustavnog istraživanja. Nadati se je da će se taj rad

nastaviti - a već ovo što se u prvome svesku objavilo moglo bi i hrvatskim znanstvenicima poslužiti kao poticaj i kao dragocjen model.

Ivan LOZICA

Autorica je gostujući predavač etnologije na Sveučilištu u Uppsali, Švedska. Već 20 godina vodi projekt nazvan *Ikonografski arhiv* (Ikonografiska arkivet) kojemu je cilj opis različitih aspekata sadržaja života određene društvene sredine i njezine kulture, a na temelju analize slika i crteža. Za razliku od povjesničara umjetnosti (koji, kako piše, daju sve bitne informacije o materijalu od kojega je djelo izrađeno, o tehnici izrade, restauracijama, starosti djela, njegovim dimenzijama, ili se koncentriraju na privatni i umjetnički život umjetnika) u slikama i crtežima vidi dokumente vremena, dokumente koji su (u pravilu) jedini preostali način da se vizualiziraju društvene situacije, emocije ili aktivnosti potonule u vremenu. Zbog toga je, smatra, iznimno važno pokušati razlikovati, ukoliko je moguće, motive koje je slikar preuzeo iz stvarnoga života i vlastitoga iskustva od motiva koji su konvencija u umjetnosti dotičnoga vremena.

Anna Birgitta Rooth, Exploring the garden of delights, Essays in Bosch's paintings and the medieval mental culture, Soumalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki 1992, 240 str. (FF Communications, No. 251)

Knjigom "Exploring the Garden of Delights" autorica pokazuje utjecaj srednjovjekovne pripovjetke *Tundalovo viđenje* na slikarstvo Hieronymusa Bosh (Holandski slikar, oko 1450 - 1516) nastojeći se zadržati unutar prostora vlastitoga interesa: folklor i etnologije (Pripovjetka *Tundalovo /ili Dündalovo/ viđenje* nastala je po irskom predlošku. Govori o feudalcu koji je gosteći se na gozbi zamro. Kad mu se duša vratila u tijelo ispričao je što je vidio na svom putu u pakao. Atemporalna alegorijska eshatološka ja-pripovijest ovdje je omotana naracijom koja govori o ovozemaljskom životu s početka 12. stoljeća. Zabilježila ju je i hrvatska književnost, prvi put u glagoljskom "Petrisovom zborniku" 1468. godine). Poredbenom metodom nalazi sličnosti među motivima s Boshovih slika, odnosno sličnosti tih motiva s temama i motivima u otprilike onovremenim književnim izvorima ili pučkim tiskovinama (tarot karte, na primjer). Izbor Anne Birgitte Rooth nije slučajna ili paušalna. Povjesničari umjetnosti u Boshovu opusu razlikuju djela sa sakralnom tematikom od fantastičnih alegorija isprepletenih genre - motivima, potpuno realističnim ili naturalističnim elementima iz svakodnevnoga života. Tvrde da je svojim djelima ilustrirao mnogo od onoga što se od srednjega vijeka do njegova vremena očitivalo kao pučko praznovjerje, razbuktano kršćanskom moralistikom, strahom od pakla, grijeha, zla i demonskih, nadnaravnih bića. Također, u njegovim radovima - iako napučenim nama više ili manje čitljivim simbolima - nalaze uzor mnogim mlađim slikarima genre prizora.

Već nekoliko naslova, odnosno podnaslova poglavlja ove knjige zainteresirat će etnologue i folkloriste: *Kovači i kovačnice u paklu; Vatra, led i druge kazne; Guja u njeđrma; Pokolj; Djeca u nekim Boshovim slikama; Srednjovjekovne priče, patristički i rabinski komentari; Misterija ogavlja (Židovsko ogavlje; Cilindrično ogavlje; Uređenje kose ciganki); Proricanje iz dlana, karata i astrologija* itd. U Boshovim slikama autorica je otkrila mnoštvo prikazanih običaja: igru u kojoj je cilj zagristi (bez pomoći ruku) jabuku ili kolačić obješene o konop, igru znanu pod nazivom "Slijepac ubija svinju", srednjovjekovni svadbeni ručak u bogatoj gradskoj socijalnoj sredini ili srednjovjekovna sajmena događanja. Također, u slikama i crtežima koje je odabrala da budu predmet analize prepoznala je srednjovjekovnu etnocentričnost (zbog koje su

stradavali Židovi, Romi i Turci) i sociocentričnost (u odnosu na opatice i redovnike, nadriješne, opsjenare, lualice i prosjake). Pokazala je da je Bosh poznao i u svojim slikama upotrijebio neke ikonografske stereotipe, hagiografske i profane legende, "vještiču" praksu, poslovice i fraze. Kotači sa zupčanicima, vertikalne ili horizontalne osovine u mlinovima, oružje, cehovski znakovi, kovači i njihova odjeća samo su još neki od etnoloških motiva u Boshovim slikama.

Anna Birgitta Rooth se ovom knjigom nalazi na tragu metode koju je, zahtijevajući sustavnu interpretacijsku analizu umjetničkoga djela, oko 1930. godine inaugurirao povjesničar umjetnosti Erwin Panofsky. Panofsky je, razvivši ideje Aby Warburga i inzistirajući na suradnji s drugim humanističkim znanostima, svoju metodu nazvao "dubokom ikonografijom", znanošću o tome kako se u promjenjivim povijesnim uvjetima temeljne tendencije ljudskoga uma izražavaju u specifičnim temama i idejama, te teme i ideje slikama, predmetima i djelovanjem, a ti predmeti i djelovanje oblicima. Umjetnička djela - tvrdio je, dakle, Panofsky - izražavaju s pomoću slika i simbola dominantne tendencije u svijetu ideja. Usredotočen na svijet motiva, tema, simbola i alegorija, nastojao je uspostaviti veze između onoga u umjetničkom djelu što je nazvao "unutrašnjim smislom" i filozofskih, religijskih i znanstvenih ideja koje možemo razumjeti kao sadržaj tih djela, kao njima usporednu pojavu, odnosno kao njihovu uvjetovanost. Upravo je ikonološki shvaćena povijest umjetnosti nerijetko uspijevala povezati vizualne oblike i ideje, međusobno razdvojene uslijed granica koje su dijelile humanističke znanosti. Kritike koje su se upućivale ikonografskoj metodi u vrijeme njezina procvata, pedesetih i šezdesetih godina ovoga stoljeća, odnosile su se, većinom, na nekonzekventnost ili na unutrašnju nekoherentnost metode, odnosno na odstupanja koja su predispozicije interpretacijskoga sustava svodila na analizu konvencionalne simbolike, ne uzimajući u obzir opisom metode podastrijetu mogućnost poimanja umjetničkoga djela kao simptoma ideološke situacije koja ga je proizvela.

Ikonografski su se repertoriji objavljivali još u 19. stoljeću, no njihov je karakter bio historijski i opisan. Posljednjih su desetljeća na ovome području mnogo radili povjesničari umjetnosti, ali i povjesničari književnosti i etnolozi. Objavljeno je mnoštvo rasprava posvećenih temama i simbolima u umjetnosti (Pigler ili Van de Waal, na primjer).

Hrvatski su etnolozi od povjesničara umjetnosti posuđivali umjetnička djela u pravilu tek podupirući njima tvrdnje postavljene na temelju drugih indicija ili tražeći u njima oblikovne sličnosti s formama u "klasičnoj" etnološkoj građi (nađene sličnosti bile su odgovor na pitanja o porijeklu ili porijeklu utjecaja). S druge strane, radovi naših umjetnika nerijetko su prikazivali izvatke iz života naroda (Maksimilijan Vanka, Slavko Tomerlin, Josip Horvat, Andrija Maurović, Krsto Hegedušić, Ivan Lacković Croata i drugi). Prostor za interpretaciju kakvu je knjigom "Exploring the Garden of Delights" ostvarila Anna Birgitta Rooth još je otvoren.

Reana SENJKOVIĆ